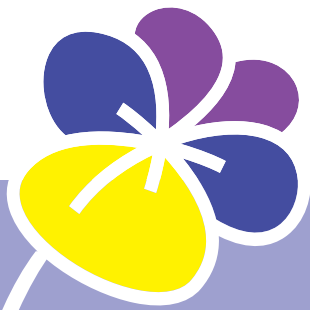

2015-02

jaargang 46
nummer 2
maart 2015

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT
NUMMER
ONDER
MEER:

Gedichten

De diepte in

'Ontkeringen'

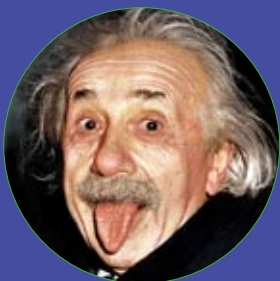
Boek-
besprekingen

Commentaren

Uit de Oude
Doos

Tonny tussen
de Turken

$E = mc^2$

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging **De Vrije Gedachte**, opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Redactie

Jan Bontje, eindredacteur
René van Elst, hoofdredacteur & opmaker
Paul Hopster
Marlies de Jong
Thomas Spickmann

Adres redactie en secretariaat

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: www.devrijegedachte.nl
Banknr.: NL15INGB0000274551

Kosten

Lidmaatschap met abonnement	€ 56,— p.j.
Lidmaatschap zonder abonnement	€ 24,— „
Abonnement	€ 35,— „
Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)	
met abonnement	€ 24,— „
Prijs losse nummers	€ 3,50

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld.
A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

Bezoek onze website
www.devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

VRIJDENKERSCAFÉS en VERLICHTINGSBORREL

Een Vrijdenkerscafé of Verlichtingsborrel is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde cafés en borrels kunnen veranderen. Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Vrijdenkerscafé Utrecht

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijegedachte.nl

Vrijdenkerscafé Tafel van de Rede, Deventer

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Louis Café Restaurant, Muzenplein 135, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur
(inloop vanaf 19:30 uur)
Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening
Contact: denhaag@devrijegedachte.nl

Grote coverfoto's buitenkant: RvE; voorop: Verlichtingsborrel Den Haag, 9 februari 2015; v.l.n.r. Jan ten Cate (organisator), Patrick van Schie (spreker, directeur van de Teldersstichting) en Lex Sip (organisator).

De Vrijdenker • jaargang 46 • nummer 2 • maart 2015**INHOUD**

Titel	Auteur	Pag.
• Est ce que nous sommes Charlie?	<i>René van Elst</i>	2
• Uit het bestuur	<i>Dik Kruithof</i>	2
• Gedicht <i>Satire</i>	<i>M.B. van Emmen</i>	2
• Tonny tussen de Turken	<i>Anton van Hooff</i>	3
• God en mijn schoonmoeder	<i>Ben Warner</i>	5
• Mijn ontkering	<i>Rob Keyzer</i>	6
• De ontkering van...	<i>Henk Capelle</i>	6
• <i>Hoogtijdagen</i> - Hein Biezeman	<i>René van Elst</i>	8
• Notities van een lezer (6)	<i>Bert Gasenbeek</i>	9
• Heterodoxe paradoxen - Reactie op Fons Tel	<i>René van Elst</i>	11
• Credibility	<i>Leon Wecke</i>	14
• Mijn ontkering	<i>Sander Brouwer</i>	14
• Hoofdzaak	<i>Leon Wecke</i>	15
• Uit de oude doos	<i>Redactie</i>	16
• De diepte in - Oceanisch denken met Dos Winkel	<i>Floris van den Berg</i>	17
• Kerstmis voor ongelovige jongeren	<i>Anton van Hooff</i>	21
• Massa en energie	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	21
• Mijn ontkering	<i>Ewout Klei</i>	22
• De kunst van het kwetsen	<i>Floris van den Berg</i>	23
• Er ontbreekt een werkwoord...	<i>Ben Warner</i>	24
• Rock stars van de rede (film <i>The Unbelievers</i>)	<i>Floris van den Berg</i>	25
• Renckens test skepticisme vrijdenkers	<i>Leon Korteweg</i>	27
• Wat elke godgelovige zou moeten overdenken (1)	<i>Gerhard Elferink</i>	28
• Mensbeelden in Zwolle	<i>Dik Kruithof</i>	30
• De werkelijkheid als nachtmerrie	<i>Floris van den Berg</i>	31

Algemene Ledenvergadering 2015

- Op 18 april organiseert De Vrije Gedachte haar jaarlijkse ledenvergadering. Voorafgaande aan de vergadering houdt Chris Kruse, Bijzonder Hoogleraar Geneesmiddelenonderzoek aan de Universiteit van Amsterdam, een lezing getiteld: "Geneesmiddelen: Geschenken van Boven", waarin hij uiteenzet hoe hij als christen gedurende meer dan 30 jaren vol overtuiging heeft meegewerkt aan het onderzoek naar nieuwe geneesmiddelen.
- Zaal open 10:30 uur, aanvang 11:00 uur. Na afloop is er tot 12:00 uur gelegenheid tot debat. Dit gedeelte is ook toegankelijk voor niet-leden.
- De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. Om 12:00 uur wordt een lunch geserveerd. Aansluitend vindt tot ca. 15:00 uur de Algemene Jaarvergadering plaats.
- **N.B. Kijk op onze website www.devrijegedachte.nl voor de meest actuele informatie over deze ALV.**

Est ce que nous sommes Charlie?

René van Elst

(hoofdredacteur)

Op 7 januari 2015 werd in Parijs een afschuwelijke terroristische aanslag gepleegd in en bij het redactiekantoor van het satirische tijdschrift Charlie Hebdo. Twaalf mensen, onder wie vijf cartoonisten die voor het blad werkten, verloren daarbij het leven. Deze gebeurtenis heeft heftige emoties teweeggebracht en aanleiding gegeven tot talloze commentaren in de traditionele media en op het internet. Uiteraard speelde in de beschouwingen een belangrijke rol dat de aanslag is gepleegd door moslimfanaten die een eind wilden maken aan het satirisch afbeelden van hun profeet Mohammed, zoals dat in het tijdschrift gebeurde. Men is het er in brede kring over eens dat deze terroristische daad gezien kan worden als een aanslag op de vrijheid van meningsuiting en expressie. Minder eensgezindheid is er over de vraag hoe hier op moet worden gereageerd, niet alleen in het algemeen maar ook speciaal op het punt van de door de moslims afgekeurde Mohammed-cartoons. Sommige bladen hebben zulke cartoons uit Charlie Hebdo overgenomen om daarmee het belang van vrijheid van meningsuiting en expressie te benadrukken; andere hebben dat niet gedaan omdat zij dat niet vinden bijdragen aan verbetering van de verstandhouding met de moslims. Beide standpunten (hier in een paar woorden samengevat die de complete argumentaties niet goed tot hun recht doen komen) zijn verdedigbaar, maar ze zijn niet met elkaar te verenigen.

De discussie over wel of niet plaatsen van zulke cartoons heeft ook de redactie van dit blad niet onberoerd gelaten. Aanleiding was een door een lezer ingestuurde cartoon die aan de aanslag refereert en waarin Mohammed sprekend wordt uitgebeeld in de stijl van Charlie Hebdo. De redactie was en is daarover verdeeld. Op de argumenten voor en tegen plaatsing van de cartoon zal ik hier niet ingaan. Het valt mij moeilijk om de beide standpunten neutraal weer te geven. Wie de media gevolgd heeft, kent de argumenten al, zoals die door anderen in binnen- en buitenland zijn aangevoerd.

De redactie heeft ten slotte ingestemd met een suggestie uit het bestuur om de cartoon op de website van De Vrije Gedachte te plaatsen. De tegenstanders van plaatsing hebben ook daar moeite mee, maar minder dan met plaatsing in De Vrijdenker. Ik ben dus zo vrij om u naar onze site www.devrijgedachte.nl te verwijzen voor het bekijken van de cartoon.

foto: Stéphane Charbonnier, één van de vermoorde cartoonisten en hoofdredacteur van Charlie Hebdo.

Uit het bestuur

Het bestuur van de Vrije Gedachte is de afgelopen maanden bezig geweest met beleid en verslaglegging. Beleid op de beleidsvergadering die jaarlijks gehouden wordt en waar bestuur en redactie hun meningen uitwisselen. Ruim een maand na deze vergadering kwam met de aanslagen in Parijs weer het punt van vrijheid van meningsuiting tegenover provoceren of kwetsen aan de orde. Dat bent u in de Vrijdenker al tegengekomen. De secretaris is bezig met de voorbereiding van de jaarvergadering, de penningmeester met de financiële verslaglegging en de vraag hoe de samenwerking met de HHC verder gaat. Want daar zit natuurlijk een sterke financiële kant aan. Al deze zaken en nog meer komen aan de orde op de jaarvergadering. O ja, onze voorzitter is naar Istanboel geweest op uitnodiging van de Koran-vorsers waar we anderhalf jaar geleden bij op bezoek zijn geweest in Rotterdam. Ook daarover leest u meer in deze Vrijdenker.

Dik Kruithof, secretaris

Gedicht M.B. van Emmen

(pseudoniem; de auteur is bij de redactie bekend)

Satire

*De Spaanse Inquisitie,
De Europese godsdienstoorlogen,
Het antisemitisme:
Ze hebben helemaal niets
Met het christendom te maken.*

*De Russische Revolutie,
De Goelag Archipel,
Stalin, Mao, Noord-Korea:
Ze hebben helemaal niets
Met het communisme te maken.*

*De Tweede Wereldoorlog,
Adolf Hitler en de Nazi's,
Auschwitz, Sobibor, Treblinka:
Ze hebben helemaal niets
Met het fascisme te maken.*

*Om over de islam
Maar niet te spreken.*

januari 2015

Tonny tussen de Turken

In debat met 'verlichte' moslims in Istanboel

Anton van Hooff

'Je komt toch wel heel terug, hè?' voegden diverse mensen mij toe toen ze hoorden dat ik een paar dagen naar Turkije ging om er over de islam te debatteren.

Over het heelhuids terugkeren maakte ik mij geen zorgen; prof. Bayindir die mij uitnodigde – en alles betaalde! – had ik als een beminnelijk man leren kennen op een bijeenkomst in Rotterdam. Daar waren Dik Kruithof en ik uitgenodigd om de heerlijkheid van de goddeloosheid te verdedigen tegenover de Glorieuze Koran. 'Wat zijn dat dan voor islamieten?' werd me gevraagd. Tja, moeilijk te zeggen. De Suleiman Stichting verenigt een soort protestante muzelmannen. Ze erkennen alleen de koran als bron van de islam en moeten niets hebben van de Hadith en andere gezaghebbende uitleggingen. En wat de imams beweren, beschouwen ze ook als vervorming van de zuivere boodschap.

Wat hen siert is dat ze de discussie met anderen zoeken, traditionele moslims en ook buitenstaanders zoals mij. Op grond van de ervaring in Rotterdam verwachtte ik niet dat ze kwaad zouden worden over de verschrikkelijke dingen die ik ging vertellen. In die verwachting werd ik niet beschaamd.

In de vijf dagen die ik in Istanboel doorbracht, reeg de ene na de andere sessie zich aan. Iedere keer moest ik een uur of drie in het Engels praten over niet bepaald triviale onderwerpen zoals *Body and Soul*, *Religion good or bad?*, *Religion and Freedom*, *Religion and Nature*. Dit laatste onderwerp zit de 'Bayindirezen' hoog: de koran moet als woord van allah natuurlijk perfect zijn en dus in wezen alle wetenschap bevatten. Als buitenstaander hoor je de bewijsvoering met verbijstering aan. Ergens in de koran verklaart allah dat het embryo met 15 weken mens is. En laten nu de echo's van foetussen in diverse stadia van ontwikkeling bij vijftien weken herkenbaar zijn als kleine mensjes! Tevoren lijken ze op visjes en zo. Ja, maar – ik wekte op het laatst hilariteit met

mijn 'but' – ja maar in potentie zijn die visjes ook mensen. Als je ze eruit neemt, ontwikkelen ze zich echt niet tot haringen. En de moderne embryologie is echt niet ontstaan op basis van dat 'geniale' inzicht van Mohammed. Maar hoe kon hij dat dan weten? Nou, ook in het Arabië van zijn tijd kregen vrouwen wel eens miskramen. Bovendien was de gynaecologie bij de Grieken al eeuwen tevoren heel ver gekomen.

Telkens als ik liet zien dat allerlei wetenschappelijke inzichten, zoals de bolvorm van de aarde, bij de Grieken allang bekend waren, werd tegengehouden dat Mohammed alleen als twaalfjarig jongetje in Syrië was geweest. Alleen door goddelijke inspiratie had hij in Mekka tot zulke verbluffende inzichten kunnen komen. *But ...* er was een druk verkeer van goederen en mensen. Als je de koran in een keer als boek uitleest, wat ik heb gedaan, zie je een halfontwikkelde auteur aan het werk die allerlei brokjes halfverteerde kennis verwerkt en in hoogdravende taal parmantig presenteert. Zo is bijvoorbeeld zijn kennis van de bijbel opmerkelijk fragmentarisch: tot vervelens toe komen Mozes en Abraham (Ibrahim) opdraven. Van Jezus (Isa), volgens de islam de laatste profeet vóór Mohammed, wordt verteld dat hij niet echt aan het kruis is gestorven, maar als een geest aan dat executiewerktuig de geest gaf. Dit is een opvatting die allah's boodschapper moet hebben opgepikt van een ketterse christelijke sekte, die niet kon verkroppen dat gods zoon echt dood was gegaan – het vroege christendom legt grote nadruk op de goddelijke kant van Jezus. Daarom verschijnen kruisbeelden pas vanaf circa 400 en hangt Jezus eeuwenlang onbewogen aan het kruis de mensheid te verlossen. De Christus die weerzinwekkend hangt te verrekken, verschijnt pas in de late middeleeuwen. Van de islam mag die Jezus natuurlijk geen god zijn. Er is er maar één: allah

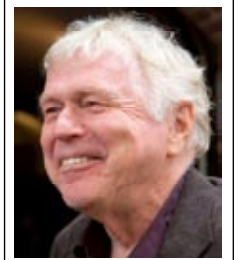
– en Mohammed is zijn profeet, vertelt de schrijver tot vervelens toe.

Grappig is dan weer wel dat die Jezus volgens de koran als kind van klei een vogeltje maakt waaraan door allah levensadem wordt ingeblazen. Dit snoezige verhaaltje zul je in het Nieuwe Testament niet vinden. Het staat wel ergens in een van de niet als canoniek erkende evangeliën, de zogeheten apocriefen. Weer blijkt Mohammed een klok hebben horen luiden. Hij was, zo werd me gaandeweg steeds duidelijker, een echte goeroe, van het type Lou de Palingboer.

Maar aan die waarheid willen deze koranvorsers natuurlijk niet. De koran is allah's woord, dus moet het boek perfect zijn. Als er bedenkelijke dingen in staan, is dat het gevolg van verkeerde lezingen en vertalingen. Bayindir en de zijnen zijn dan ook bezig met de zoveelste vertaling, die de koran echt perfect zal maken, pardon, die de perfectie van de koran zal aantonen.

But ... in jullie koran staat niets over jongensbesnijdenis. Als jullie alleen dat boek als gezaghebbend beschouwen, moeten jullie dus tegen die religieuze verplichting zijn. Tja, hierop moesten ze nog studeren; sinds onze ontmoeting in Rotterdam, waar ze dezelfde uitvlucht kozen, waren ze dus nog niet verder gekomen.

Het was haast vermakelijk te

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

observeren hoe die koranexegeten allerlei ongewenste zaken wegredeneren of wegvertalen. In Soera 88:17 staat onder een reeks verwijten aan de blinde ongelovigen dat ze ook geen oog hebben voor de perfectie van de kameel. Dit is een concreet bewijs dat de koran het product is van een woestijncultuur. Voor de nomaden van het Arabische schiereiland was dat natuurlijk het toppunt van de natuur. 'Zie je wel,' zei ik, 'dat de koran een historisch document is gevangen in de omstandigheden van de tijd.' Nee, nee, hier was sprake van een verkeerd begrip van het Arabische woord. Het ging om wolken.

In de koran wordt slavernij terloops, dus als vanzelfsprekend, genoemd. Mannen kunnen bij gebrek aan beter met slavinnen trouwen. Maar ook hier een 'nee, nee, nee'. Het waren vrouwen die door oorlog in gevangenschap waren geraakt en die in plaats van vrijgekocht te worden liever met een moslimman trouwden. In Mohammed's wereld kwam geen slavernij voor! Dat is natuurlijk een verbluffende bewering. Voor iemand met historische kennis is het een vaststaand feit dat slavernij overal in de Oude Wereld voorkwam. En dan zou nu net Arabië de uitzondering zijn? Maar die slavernij moet worden weggeredeneerd omdat die 'verlichte' moslims van Bayindir anders moeten verklaren dat slavernij nog steeds

moet; de koran moet een tijdloos document zijn.

Met kinderhuwelijken heb ik als historicus geen problemen. Maar Mohammed was 'heus niet met een meisje van negen getrouwd'. Misverstand over de tekst: het is negentien! *But...* hier geeft allah in jullie koran toch regels voor echtscheiding bij meisjes die vóór de puberteit zijn getrouwd? Nee, dat waren geen echte huwelijken. Enzovoort, enzovoort. Heerlijk om al die drogredenen te horen.

En veelwijverij dan? (Waarom trouwens geen veelmannerij als de koran zoveel respect voor vrouwen heeft?) Dat was om het vrouwenoverschot te kanaliseren. En nu? Daarop kreeg ik geen duidelijk antwoord. Wel toen ik vroeg of nog steeds bij dieven de hand moest worden afgehakt. Eerst een heleboel omtrekkende bewegingen: alleen als de dief geen spijt betuigde. En professor Bayindir had in de archieven uit de Ottomaanse tijd, toen de sharia gold, geen enkel geval van diefstal gevonden. Zo goed werkte dit middel ter afschrikking! *But ...* in Saoedi-Arabië wordt al sinds eeuwen geamputeerd en nog steeds is diefstal niet uitgeroeid. Dus eigenlijk vonden ze het nog steeds een geoorloofde straf, ook de enig aanwezige Turkse Nederlander. Die had trouwens nog een verbijsterende samenzweringstheorie over 'Parijs':

het feit dat een van de killers zijn identiteitskaart in de auto had achtergelaten bewees dat er sprake was van een complot. Zoiets idioots doet een echte aanslagpleger niet. Wie dan achter het complot zaten, kon hij niet vertellen. Het moest een organisatie zijn die haat tegen de islam als doel had.

In het laatste debat confronteerde ik hen met de talrijke soera's die de vrouw tot een minderwaardig schepsel verklaren: ze is de helft waard als getuige. Ze is een braakliggend veld dat door penissen beploegd moet worden. Ze mag, na waarschuwing, met slaag in het gareel worden gebracht. In het paradijs staan de gelovige mannen wel talrijke maagden met gazelleogen te wachten, maar aan vrouwen worden geen knappe knapen in het vooruitzicht gesteld: niet eerlijk hoor. Mijn eindstelling was: voor vrouwen is islam (= onderwerping) onderwerping in het kwadraat.

Mijn hoofd is nog dagenlang blijven malen van alle indrukken. Want naast de geprogrammeerde debatten waren er talrijke discussies achteraf met toehoorders en met de jonge begeleiders die me in de schaarse vrije uren Istanboel lieten zien. De confrontaties met deze praatgrage, vergelijkenderwijs verlichte moslims hebben me een veel grondiger kennis van de islam en de koran opgeleverd, maar geleid tot veel minder begrip voor die woestijngodsdienst en het woestijnboek.

Ik kan zo nog vele bladzijden doorgaan. Vele uren video hebben de debatten vastgelegd – ik moet maar eens flink gaan monteren; als een vrijdenkerscafé of zo belangstelling heeft, kom ik graag vertellen van de avonturen van Tonny tussen de Turken.

Moraal is goed doen, wat je ook gezegd wordt. Godsdienst is doen wat je gezegd wordt, ongeacht wat goed is.
— H.L. Mencken

For women islam is submission to submission (= submission squared)

God en mijn schoonmoeder

Ben Warner

Mijn schoonmoeder zei altijd 'ik ben belijdend atheïst.' Met die aanduiding 'belijdend' wenste zij aan te geven dat zij overtuigd ongelovig was en dit ook, waar dit gepast was, uitdroeg. Zelf acht ik mij geen atheïst. Ik wil niet voortdurend worden aangeduid als a- of anti-. Dat zet mij altijd in de verdediging. Je kunt agnost zijn, maar dat zeg je dan zelf: ik weet het niet.

Ik weet het wel. Uiteraard met alle voorbehoud aangaande weten en kennen vanuit de wetenschappelijke invalshoek. Gelovigen vertellen die twijfel als 'zie je wel, hij twijfelt.' Dat is een onterechte uitleg. Ik twijfel helemaal niet aan het al of niet bestaan van een god. Mijn twijfel betreft de onzekerheid van absolute kennis en weten. Zelfs als ik in een god zou geloven, zou ik juist ongelooflijk twijfelen, omdat geloven per definitie geen weten of kennen

omvat.

Veel reflectie behelst het kunnen maken van een voorstelling van iets. Doorgaans gebeurt dit langs de gebruikelijke weg van de zintuigen. Een mens wordt iets gewaar en voor zover mogelijk maakt men er zich een voorstelling van. Dat heb ik ook gedaan toen ik (10 jaar) voor het eerst vernam dat er zoiets zou bestaan als een goddelijk wezen. De eerste voorstellingen kwamen van buitenaf. Plaatjes van een oude man zittend op een wolk.

Het was dus een indirecte gewaarwording. Toen ik begreep dat de tekenaar of schilder van zijn eigen voorstelling een afbeelding had gemaakt, bedacht ik dat het fantasie was. Dit werd bevestigd, doordat alle kennissen die ik had en later ook kerkelijke ambtsbekleders mij (12 tot 18 jaar) verklaarden, dat zij hem ook nog nooit gezien hadden. Op de vraag of het ook een vrouw zou kunnen zijn kwam stevast het antwoord, dat men dit niet wist, maar dat het oude testament meer wees op een mannelijke figuur en dat de oorspronkelijke aanbidders zo'n positie nooit aan een vrouw zouden toedichten. Maar feit was, dat zij ook een fantasiebeeld hadden. Snel werd duidelijk, dat ook niemand van hem had gehoord, evenmin ruikend of proevend kennis had gemaakt en aanraken was zelfs onvoorstelbaar (21 jaar). Het plaatje was duidelijk.

Als de zintuigen geen ingangskanaal vormden, moest de voorstelling van zaken dus een gedachtebeeld zijn. Een bedenksel derhalve. De volgende vraag lag voor de hand: 'hoe komt u aan dat bedenksel en waarom is dit bij iedereen min of meer gelijk.' Toen openbaarden zich twee primaire

zenders. De eerste vormden ouders, die het geloofsverhaal vertelden. De tweede zender was een boek, de bijbel. Aha, dus toch die audiovisuele zintuiglijkheid. Horen en lezen. Het bidden, het eten van ouwel en drinken van wijn en de wierook brachten daarna de andere zintuigen in het geweer. Maar dat waren symbolen met de functie van een intermediair karakter.

De volgende ronde insiders maakte mij duidelijk dat god ook kon worden beschouwd als een soort bijzondere macht, een scheppend vermogen. Met beschouwd werd niet schouwen bedoeld, maar opvatten. Dit verwarde mij andermaal. Want opvatten berust op een fysieke afkomst, namelijk vatten, zoals begrijpen grijpen inhoudt en bewijzen wijzen. Wat viel er geestelijk dan niet te grijpen? Die macht werd niet gebonden aan een specifieke gestalte. Verder bleven de zintuiglijke belevenissen min of meer gelijk, maar minder hecht (20 tot 30 jaar).

Nog ijler werd het toen ik redelijke afstandelijke gelovigen ontmoette, die op de vraag 'wat stel jij je voor bij god' antwoordden met 'Iets, er moet toch iets zijn.'

Van dat iets konden zij totaal geen beschrijving geven. De voorstelling veranderde als het ware in een leeg toneel, dat niet leeg kon zijn, want dan is er geen toneel.

Ik haakte af. Discussies eindigden steeds meer in de dooddoener, 'maar jij gelooft niet en begrijpt ons dus niet.' Alleen al de hovaardij maakte mij woedend. Elk voorbeeld, maar dan ook elk voorbeeld van gelovigen die zwaar de fout ingingen tot aan de stilzwijgende paus in de nazitijd toe, werd ontlopen. Diezelfde mensen stonden wel te protesteren tegen veel mindere wandaden of maakten in hun politieke partij kenbaar, dat zij bezwaren hadden tegen in hun ogen wandaden, die zich nog met geen factor miljoen verhielden tot de onmenselijkheden in die Duitse tijd, die nota bene werden uitgevoerd en toegejuicht door veel mensen die gelovig waren. Ik begreep toen dat ik het begrip geloofwaardigheid heel anders moet interpreteren dan de woordenboeken. Het werd mij nog vreemder te moede, toen in latere discussies met strenggelovigen zij mijn verweer en hun onwaarachtigheid van het geloofsbeeld vanuit een voor mij bijzonder soort logica bestreden door van mij te eisen, dat ik dan maar eens zou bewijzen dat er niet zoiets als een god bestond. Alsof ik de idioot was!

Ten eerste is dit een flagrante ommekeer van zaken. Ten tweede kunnen zijzelf geen enkel voorbeeld geven waarbij zij bewezen dat iets niet bestond. Het minste wat je kunt verwachten, dat als iemand van jou iets eist, is dat hij kan aangeven hoe je aan die eis kunt voldoen. En dat hij er voorbeelden van geeft. Ik ben daarom maar overgegaan op die vraag: 'Beste gelovige, wat aanvaard jij als het bewijs dat er zoiets als een god bestaat?' Tot op heden blijven antwoorden uit. Ik wil niet gods onbestaan bewijzen, maar juist zijn existentie. Zij kunnen mij niet aangeven hoe. (40 tot jaar).

Ben Warner is auteur van communicatieboeken, oud directeur Gasunie/GasTerra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

Mijn ontkering

Rob Keyzer

Lang geleden, ik was twaalf of dertien jaar oud, ben ik gestopt naar de kerk te gaan en nam ik het besluit dat ik veroemd zou zijn. Want dat laatste was je als je bewust koos om je van god af te keren.

Zo was het half jaren 60 in het katholieke milieu waarin ik opgroeide. Ik vond de verhalen rond de Jezus-figuur geweldig. Die spraken mij aan: het de tempel uit ranselen van kooplieden, de strijd met Schriftgeleerden. Ik was vast een raar kind. Ik was een kind met een heel romantische inborst. De eerste barsten in mijn geloof kwamen in die tijd door godsdienstles. Verhalen als de verloren zoon ervoer ik als zeer onrechtvaardig. Ook het feit dat dieren niet in de hemel zouden komen kon ik niet verkroppen. Ik hield van mijn hond en kat en begreep niet waarom die god niet van hen hield. Beelden op tv die ik dagelijks in het nieuws zag, de oorlog in Vietnam was op zijn hoogtepunt, deden mijn geloof ook geen goed. Waarom stond die god al deze gruwelijkheden toe? Dooddoeners als 'dat is niet de schuld van god, maar

van de mens' gingen er bij mij niet in. Als dat zo was, dan was het toch de schuld van die god vond ik. Die god had ons in dat geval niet zo kreupel en incompleet moeten maken. Door dat klungelige geklei waar die oude baas mee bezig was geweest ging ik alles in twijfel trekken. Ook andere problemen had ik met het geloof: als kind mocht ik niet spelen met protestante of joodse kinderen. Na mijn vragen naar het waarom werd me te kennen gegeven dat protestanten niet deugden omdat zij het enige echte ware geloof hadden verworpen en de joden hadden Christus vermoord. Mijn tegenwerping dat de protestanten toch in dezelfde god geloofden deed daar niets aan af, net zomin als het er iets toe deed dat het toch onzinnig was om mensen iets aan te rekenen dat bijna tweeduizend jaar daarvoor had plaatsgevonden.

Op een zondag besloot ik niet naar de kerk te gaan en te breken met iets dat naar mijn smaak onrecht was en ook niet bestond. Ik weet nog goed dat ik 's middags rond vijf uur in Amsterdam Overtroomse Veld naar de deur van de kerk stond te kijken en toen besloot mezelf veroemd te laten worden: ik ging niet naar binnen, liep door en heb een uur lang lopen dwalen rond het Hoofddorppelein. Daarmee was de teerling geworpen. Nimmer zou ik dit ongedaan kunnen maken, al wilde ik dit nog. God, zo wist ik van godsdienstles, zou mij nimmer vergeven dat ik zonder geldige reden deze zondag niet naar zijn huis was gekomen om hem te aanbidden.

Niet die keer, maar enkele weken

later, besloot ik mijn vader, die zwaar katholiek was, en mijn moeder die meer gematigd was, te laten weten dat ik al wekenlang niet meer naar de kerk was geweest. Van de ruzies die toen moeten hebben plaatsgevonden kan ik mij niet veel herinneren, wel weet ik dat ik in die periode een paar keer van huis ben weggelopen.

In latere dagen heb ik mij nooit meer zo druk gemaakt om god en dat geloof. Het feit dat de Big Bang niet zomaar kan hebben plaatsgevonden (hoewel?) is geen reden om te geloven dat er dan een god en een leven na de dood moet zijn. Het feit dat wij iets niet kunnen vatten wil niet zeggen dat dit niet enkel een natuurkundig verschijnsel is geweest waar geen hogere macht iets mee te maken heeft. Bovendien is het zeker geen bewijs dat er een leven na de dood bestaat. Waarom ook, vroeg ik mij later af, zou er een god bestaan, waarom zou er een hogere macht zijn? Enkel omdat wij mensen bang voor het leven zijn. Waarom leven we? Waarom worden we geboren om weer dood te gaan? Wat voor zin heeft dit? Geen! Behalve de zin die men als individu er zelf aan geeft. Soms heeft iemand mij tegengeworpen dat mijn idee dat er niets is, een eng idee is, waar ik tegenover stelde en nog steeds stel, dat het idee van een hemel eveneens zeer eng is. Al de mooie gedachten daarover zijn nergens op gebaseerd. Enkel sprookjesachtige voorstellingen omdat we bang zijn voor de dood.

Rob Keyzer (Amsterdam 1952) is schrijver, o.a. van 'Huurverhoging weigeren' en 'Help, Pieter is weg'.

Beste lezers, ontkeringsverhalen blijven welkom. Dank aan degenen die al een bijdrage gestuurd hebben. Red.

De ontkering van....

Henk Capelle

Ik stam uit een streng calvinistisch geslacht. Mijn overgrootvader, Leendert Capelle (1831-1905), schreef traktaten ¹⁾, gebundelde brieven aan vrienden en vriendinnen ²⁾, en het beroemd geworden boek *De weg der bekeering* ³⁾. De volledige titel, zoals vermeld op de voorpagina, was: **"De weg der bekeering, welke de Drieënnige God heeft believen te houden met mij, arm diep onwaardig stof, om mij te roepen uit de duisternis en te brengen tot Zijn wonderbaar licht. Aangetekend door mij L. Capelle tot een**

nalatenschap voor mijn lieve betrekkingen en vrienden, of het de Heere Jehova nog mocht believen het een of ander, hierin aangetekend, te gebruiken als slijk in Zijn alvermogenende Godshand." Om u enig idee te geven van de inhoud van deze bestseller een willekeurig zinnetje: "Tot hiertoe was ik voor het uitwendige nog in een bekrompen weg, doch tot roem van Gods trouwe goedheid, zijn het zijne goedertierenheden dat ik niet vernield ben." Zie voor de gehele tekst: http://www.theologienet.nl/westerbeke/capelle_le-

Henk Capelle (1931) doceerde Engelse taal en literatuur en schreef in de jaren '60 stukken en vertalingen voor *Bevrijdend Denken*, de voorloper van dit tijdschrift.

vensbeschrijving.pdf.

Dit geloof, zo vergelijkbaar met wat we lezen in Jan Siebelink's roman ⁴⁾, was gelukkig bij mijn vader na twee generaties afgezwakt, al werden we als kinderen soms tweemaal op zondag mee naar de kerk genomen en kwamen we op een christelijke lagere school en een christelijk lyceum terecht. Uiteraard werd na elke warme maaltijd door vader uit de bijbel voorgelezen. Als we niet goed luisterden, moest ik de houten liniaal naar hem toebrengen waarmee hij dreigde mij op mijn vingers te tikken. Een van de gruwelijkheden die ik thuis te horen kreeg, was dat de alwetende god ook strafte vóór ik een zonde had begaan. Dat vond ik gemeen. Ook maakte ik me zorgen om 'de zonde tegen de Heilige Geest'. Die was, zoals gezegd werd, onvergefelijk. Men kon mij maar niet duidelijk maken wanneer je die beging. Ook de *zedelijkheid* had nog een hoge prioriteit. Op zaterdagmiddag gingen mijn zusje en ik na elkaar in een teil in de woonkamer in bad. Dan werd er een droogrek voor gezet met een forse handdoek daarover en moesten wij met de rug naar de wasbeurt van de ander gaan zitten. Een ander markant voorbeeld: toen ik als jongetje van een jaar of 6 bij het middageten eens vroeg: Hoe komt het toch dat als er een baby'tje geboren is, de moeder altijd in bed ligt?" volgde een angstaanjagend, verontwaardigd zwijgen en keelgeschraap en wist ik dat ik iets hoogst onbetamelijks gedaan had en bloosde van schaamte wegens zulk een vraag.

Na een conflict met de ouderlingen van de kleine gereformeerde gemeente in Heerlen over het feit dat we niet elke zondag ter kerke gingen, bedankten mijn ouders als leden. (De reden voor onze beperkte aanwezigheid was een grote potkachel midden in het kerkje, waardoor de toch al sombere gelovigen twee uur lang een pregnant rook moesten insnuiven.) Veel later sloten ze zich aan bij de hervormde kerk en zo werd ik dus ook hervormd. Ik ging op belijdeniscatechisatie, maar had grote moeite met de drie-eenheid. De keurende ouderlingen deden maar een oogje dicht en de dominee adviseerde me zelfs theologie te gaan studeren.

Bij mij startte de ontkerstening in militaire dienst. Na drie weken werd ik al weggestuurd bij de Veldartillerie. Ik bleek geen kanonnenvlees te hebben en kwam met soortgelijke zachte figuren bij de Geneeskundige Troepen terecht. Daar voerden we 's avonds aan de houten tafel gesprekken over diverse interessante thema's, waaronder het bestaan van god, de West Europese wel te verstaan. Ik genoot van het niveau, maar aanvanke-
lijk werkte het niet op mij door. Ik leidde zelfs een keer om 7 uur 's avonds een halfuur dienst, verzorgd door de soldaten zelf. Zoiets bestond uit een stukje bijbel lezen, een korte uitleg en een geestelijk lied samen zingen. Ik genoot ervan.

Pas nadat ik na mijn diensttijd elke morgen door het bos fietste naar Heveadorp om daar geld te

verdienen voor mijn studie Engels MO-B, begon ik wat ik van mijn oude makers had gehoord al trappend te overwegen. Bij dit prille begin van mijn weg naar de ontkering werd ik geholpen door bezoeken aan en van mijn vroegere kamergenoot, de enthousiaste, bekende humanist uit Utrecht, Wijnand Thoomes. Hij wees mij op twee boeken: Het onheil van het christendom ⁵⁾ en Het naakte bestaan ⁶⁾. Het was niet de bedoeling dat ik nudist zou worden, maar ik was verrast en opgetogen te lezen hoe deze mensen zich totaal vrij gemaakt hadden van alle dogma's en voorschriften en zich onbezorgd, totaal gelukkig konden voelen in een volledige vrijheid van denken en handelen. Een nieuwe wereld begon zich te openen. Twee onvergetelijke gebeurtenissen daarna gaven de doorslag, een schijnbaar heel onbeduidende en één van historische betekenis. Toen ik op een zondagochtend een plaats voor één persoon zag midden op de kerkbank en ik al flink in die richting gevorderd was, zag een dame aan de andere zijde die na mij gekomen was, die plaats ook, en zonder enig egard voor de knieën van de gelovigen en mijn bezorgde ontzien daarvan, slaagde zij er in om daar neer te ploffen. Zo, dacht ik, dus weer zo'n gretige gelovige in de praktijk die alleen maar denkt aan haar plaats in het heden en hiernamaals. De tweede was de dijkdoorbraak in het zwaar gereformeerde Zeeland. Ik realiseerde me dat dominees, diakenen, ouderlingen en kerkvolk even hulpeloos waren als de overige ongelukkigen. Alleen zij die bovenop het dak hadden kunnen klimmen, met of zonder bijbeltje, maakten kans op overleving.

Toen de kogel door de kerk was, voelde ik me beslist opgelucht en ontwikkelde er zich in mij een veel vriendelijker zicht op een vrij, bevrijd, leven. Maar de bijbelse dreigingen werkten nog een paar maanden door. Als ik op mijn fiets reed, was ik als de dood dat ik door een auto van achteren zou worden aangereden of dat de 'almachtige god' me in zijn toorn met een blikseminslag zou treffen.

1. Leen Capelle schreef niet alleen zelf 'tractaatjens', maar verkocht ook die van anderen door, zoals één met de volgende titel: *De Heilige en Veilige WEG des G E L O O F S van een Evangelisch CHRISTEN*, door A.H. Franken, S. Th. Prof. te Halle 1745. Te bekomen bij L. Capelle, te Maassluis.
2. In mijn bezit is o.a. *ENKELE BRIEVEN VAN LEEN CAPELLE* - uit kopieën door hem zelf geschreven aan vrienden en vriendinnen. Eerder uitgegeven door M. Saarloos te IJsselmonde. De 4e onveranderde uitgave is van STICHTING DE GIHONBRON-MIDDELBURG- 2002.
3. De eerste druk verscheen in 1905 en het jaar daarop al de tweede. Ik bezit naast het originele exemplaar onder andere de 9e druk uit 1986.
4. In Jan Siebelink's populaire roman *Knielen op een bed violen* is de aandacht voornamelijk gericht op zijn vader, die ook in een inktzwart calvinisme was gevlucht. Heel veel van Leen Capelle doet aan hem denken. Bij het opruimen van zijn bibliotheek met stichtelijke boeken kwam Jan Siebelink ook mijn overgrootvaders boek tegen. Hij schreef mij op 24 december 2005 dat *De weg der bekeering* in het bezit was gekomen van zijn broer.
5. Joachim Kahl: *HET ONHEIL VAN HET CHRISTENDOM*, of pleidooi voor een humaniteit zonder God. Oorspronkelijke Duitse uitgave uit 1968: *DAS ELENDE DES CHRISTENTUMS*.
6. Bert Evenhuis: *Het naakte bestaan*. Uitgegeven door Bert Bakker in 1964.

Hoogtijdagen – Hein Biezeman

Boekbespreking

René van Elst (foto zie pag. 11)

Toen in de brievenbus van de redactie een recensie-exemplaar lag van het boek *Hoogtijdagen* door Hein Biezeman, dacht ik meteen: wat een bekende naam! Het portret op de achterflap hielp me niet verder, maar al snel werd duidelijk dat het gaat om de auteur van boeken als “Bouw zelf uw foto-apparaat” (ca. 1960) en dat ik zijn naam vooral kende uit het blad voor foto-amateurs “Focus”, dat ik als tiener al las. Biezeman (1932) heeft later ook succes gehad met boeken over onder meer zijn familiegeschiedenis en genealogisch onderzoek.

Hoogtijdagen, uitgekomen in november 2014, wordt ons gepresenteerd als een roman, maar het autobiografisch element overheerst. De schrijver – zichzelf Teun Beeckmans noemend – bezoekt met zijn vrouw Irene – Renske genoemd – het Veluwe dorp van zijn jeugd. De naam daarvan wordt ons pas op pagina 86 onopvallend onthuld, namelijk Loenen. Zij brengen bezoekjes aan onder meer de school en de kerk, die een belangrijke rol in Teuns jonge leven hebben gespeeld; ook treffen ze enkele bekenden van vroeger. Het ouderlijk huis is al jaren geleden gesloopt. “Het dorp is gemoderniseerd en nu zijn ze op de goeie weg”, die zin uit een liedje van Wim Sonneveld kwam tijdens het lezen bij me op.

De herinneringen aan zijn jeugd die het weerzien bij Teun doet opkomen en die het grootste deel van het boek vullen, maken duidelijk dat het leven in het katholieke deel van het dorp (ca. 1/3 van de bevolking) tijdens de eerste decennia van zijn leven werd gedomineerd door kerk en geloof. Anton Mullink spreekt in zijn boek *Ongelofelijk* over Roomse vrolijkheid, maar die was in Loenen ken-

nelijk ver te zoeken. Teun groeide op in een streng gelovig agrarisch milieu, waarin het normaal was dat echtparen door de pastoor werden aangespoord om meer kinderen te verwekken. Een bezoek van een stadse dame die met enig succes voorbehoedsmiddelen aanpreeft, leidde tot een verstoorde relatie tussen de ouders van Teun en de pastoor, toen die er via-via van gehoord had. Een nieuwe baby zorgde later weer voor enige opklaring.

Het onderwijs dat Teun kreeg, was doortrokken van wereldvreemde religiositeit die op de meeste vragen een voorgekookt antwoord had en andere vragen omzeilde. Maar Teun had zo zijn eigen gedachten over sommige dingen. Hoe kon er bijvoorbeeld een schoolplaat zijn met een afbeelding van God op een troon in de hemel terwijl gezegd werd dat God en de hemel niet konden worden gezien? Allengs namen zijn twijfels toe, terwijl toch zijn geloof in God in stand bleef. Daar kwam later verandering in toen een collega op zijn werk hem opnieuw aan het denken zette met de eenvoudige vraag waarom hij eigenlijk dacht dat er een god bestond.

Biezeman spreekt zich, hoewel hij (Teun) zijn vroegste schooljaren wel prettig vond, heel kritisch uit over hoe het in zijn jeugd toeging: “*Kinderen (...) kregen angstcomplexen aangepreft en vertoonden zichtbaar neurotische verschijnselen. (...)* Alle uren, besteed aan godsdienstlessen en kerkbezoek, gingen ten koste van andere vakken en ontplooiing tot zelfstandige en creatieve mensen.” (p. 101). Even kritisch is hij over het geloof in het algemeen: “*Het geloof heeft geestelijke slaven van de mensen gemaakt.*” (p. 103). “*Een eigen opvatting werd onderdrukt; je kreeg geen kans een rechtvaardigheidsgevoel te ontwikkelen.*” (p. 178). De druk waaraan men onderworpen was, blijkt onder andere uit het feit dat niet trouwen in de kerk voor Teun en de niet-katholieke Renske geen optie was, omdat dat voor Teuns familie niet acceptabel zou zijn; Renske was bereid om katho-

liek te worden zodat zo’n huwelijk toch kon worden voltrokken. Nadien hebben beiden van hun katholiek-zijn afstand genomen.

In het laatste deel van het boek wordt een gesprek weergegeven met een weergeziene vroegere schoolgenoot over het hardnekkig blijven bestaan van religie. Dat wordt vooral uit angsten verklaard, voor het onbekende, voor de dood, voor zelfstandig denken en beslissen etc., maar ook voor maatschappelijke consequenties als men buiten de geloofsgemeenschap treedt.

Voorts wordt kritiek geleverd op de huidige wereldorde waarin alles wordt bepaald door economische belangen en waarin het Vaticaan invloed heeft op de V.N. en op het beleid in allerlei landen. Speciaal wordt vermeld de tegenstand van het Vaticaan tegen geboortenbeperking; de ongebreidelde bevolkingsgroei zal ooit tot een catastrofe leiden. “*De weg naar een vreedzame wereldmaatschappij is een weg zonder religies.*” (p. 183) en “*De oplossing zal moeten komen van individuele mensen (...) die niet langer willen meewerken aan de ellende die religies met zich meebrengen.*” (p. 182).

Aldus Teun, ofwel Hein Biezeman, in dit prettig leesbare boek, dat voor de doorsnee vrijdenker geen nieuwe inzichten bevat, maar een – naar mijn indruk – goed beeld geeft van het leven onder druk van religie en hoe iemand zich daarvan kan bevrijden door iets verder te kijken dan zijn neus lang is. Daarom is het vooral voor gelovigen aan te bevelen!

Een boek dat speciaal wordt genoemd om de invloed die ervan uitging op de auteur, is *Avondrood der magiërs* van Rudy Kousbroek. In een literatuurlijst worden nog 59 andere relevante boeken en artikelen vermeld; de meeste daarvan zijn kranten-artikelen uit de jaren 2007-2014.

Dat er geen corrector naar het boek heeft gekeken, blijkt hier en daar uit verschrijvingen, die vooral discrepanties tussen onderwerp en gezegde op het punt van enkelvoud/meervoud betreffen.

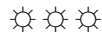
Het boek is uitgegeven bij Uitgeverij Boekenbent te Barneveld. ISBN 978-946-2037-25-0; prijs € 17,95.

Notities van een lezer (6)

Bert Gasenbeek

De laatste tijd heeft u deze rubriek moeten missen; de reden daarvoor was simpel: chronisch tijdgebrek. Door onderzoek (onder meer het Spigtboek – zie De Vrijdenker van februari) en onderwijs had ik zelfs geen tijd meer om 'vrij' boeken te lezen. Maar in de afgelopen periode heb ik weer kans gezien om tijd voor lezen vrij te maken. Bovendien stond er inmiddels een indrukwekkende stapel 'te lezen boeken', naast de stapel 'in te kijken boeken'.

Onlangs was ik voor mijn werk in Gent. Ik bezocht toen ook de boekpresentatie van het laatste boek van de filosoof Dirk Verhofstadt: *De liberale canon; grondslagen van het liberalisme* (Houtekiet, 2015). In de aankondiging van de presentatie werd gesteld: 'Het liberalisme is de oudste ideologische strekking in de geschiedenis'. Met enige aarzeling ging ik naar de presentatie, want als sociaaldemocraat van de oude (Uylianse) school heb ik het niet zo op het VVD (neo)liberalisme. Welnu, het liberalisme dat Verhofstadt in zijn boek presenteert heeft daar niets mee te maken. Weliswaar vormt voor hem het individualisme, in het bijzonder het recht op zelfbeschikking van elke mens, de kern van het liberalisme, maar hij heeft ook oog voor de noodzaak dat elk mens plichten heeft tegenover de anderen en de samenleving. In zijn boek bespreekt Dirk Verhofstadt boeken van zestig denkers - van Epicurus via Locke, Bayle tot en met Cliteur en ja, de veganist Floris van den Berg - die met hun ideeën gestalte gaven en geven aan het liberale gedachtegoed. Samen vormen ze voor hem *De liberale canon*.

Volgens Verhofstadt begon in de loop van de 17de en de 18de eeuw het liberalisme als ideologische stroming zich te vereenzelvigen met humane waarden als vrijheid, rechtvaardigheid en vooruitgang. Nu heb ik er geen enkele moeite mee dat hij denkers – ook uit een ver verleden voor wie het begrip liberaal onbekend was – liberaal canoniseert en ze zich zo toe-eigent; tenslotte worden zo meestal tradities 'uitgevonden', zoals bijvoorbeeld ook die van de vrijdenkers en de humanisten. Waar ik wel moeite mee heb, is dat hij voor mij onvoldoende weet aan te geven waarom en vooral op welke wijze denkers als bijvoorbeeld Erasmus, Hugo de Groot, Amartya Sen en Martha Nussbaum het liberalisme vorm hebben gegeven. Met evenveel recht zou ik ze kunnen canoniseren in een sociaaldemocratische of humanistische canon. (zie <http://www.humanistischecanon.nl>) Ook in zijn afsluitende essay *Grondslagen van het liberalisme* waarin hij de kerngedachten van deze liberale denkers bundelt tot één alomvattend geheel, slaagt hij er m.i. onvoldoende in om de spanning tussen individu en gemeenschap duidelijk op te lossen. Zijn pleidooi voor meer vrijheid, rechtvaardigheid en vooruitgang is wel erg sympathiek, maar tegen welke prijs blijft vaag. Niettemin een heerlijk boek, ook als naslagwerk.

Wat me trouwens opviel in de Standardboekhandel in Gent was het gebruik van het opschrift 'levensvisies' op planken waar je in Nederland meestal godsdienst aantreft! En inderdaad naast theologische boeken trof ik ook de nodige seculiere boeken aan.

Ik deed in die winkel nog een andere kleine ontdekking, een boek dat blijkbaar finaal aan mijn aandacht was ontsnapt, hoewel het onderwerp me zeer interesseert. Het gaat om *In Darwins woorden. Leven, werk en denken van Charles Darwin*. Het verscheen alweer in 2009 bij uitgeverij Nieuwezijds in Amsterdam, die inmiddels een aardig fonds heeft met boeken rond Darwin. Dit boek kent drie hoofdstukken die vlot en zeer lezenswaardig geschreven zijn door de jonge onderzoekers Chris Buskes, Ranne Hovius en de Griet Vandermassen. Darwins leven, leer en maatschappijvisie worden eenvoudig en helder uiteengezet: een boek voor het brede publiek. Maar ook voor mensen die al het nodige van Darwin weten, is het boek de moeite waard. Zo zijn de teksten doorspekt met lange (Nederlandstalige) citaten uit Darwins boeken als *On the Origin of Species* en zijn autobiografie. Het viel me op hoe toegankelijk en leesbaar Darwins teksten nog steeds zijn.

Daarnaast waren er vele zaken waarbij ik potloodstreepjes zette. Zo werd Darwin in zijn familie 'Bobby' genoemd, was zijn grootvader Erasmus Darwin een non-conformist en vrijdenker. En zijn arbeidsethos mag er ook zijn. 'Darwin begon de dag vroeg met een wandeling en ontbeet daarna alleen, om half acht. Van acht tot half tien, zijn meest productieve periode van de dag, werkte hij. Om half tien hield hij een pauze in de zitkamer liggend op de sofa, terwijl Emma [zijn vrouw] hem de binnengekomen brieven voorlas. Vanaf half elf trok hij zich weer terug in zijn studeerkamer om te werken. En om twaalf uur vond hij het wel mooi geweest, wat hij vaak bekrachtigde met de woorden 'I've done a good day's work'. Daarna lunch'. Over het geloof – hij studeerde ooit theologie om dorpspredikant te worden – ontwikkelde hij een duidelijke mening, zeker na de dood van zijn jonge dochter. 'Dus langzaam maar zeker sloopt het ongeloof bij mij binnen, tot het uiteindelijk totaal was. Het ging zo geleidelijk dat ik geen verdriet voelde, en ik heb er sindsdien nooit één enkele seconde aan getwijfeld dat mijn conclusie juist was. Ik kan in feite nauwelijks begrijpen dat iemand zou wensen dat het christendom de waarheid vertelde, want zo ja, dan laat de onverbloemde taal van de Bijbeltekst zien dat mensen die niet geloven, waaronder

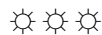

Bert Gasenbeek (1953) is onderzoeker geschiedenis van het humanisme aan de Universiteit voor Humanistiek en directeur van het Humanistisch Historisch Centrum.

mijn vader, mijn broer en bijna al mijn vrienden, eeuwigdurend gestraft zullen worden. En dit is een weerzinwekkende doctrine'.

In het derde hoofdstuk met de veelzeggende titel *'tussen hervorming en status quo'* maken we kennis met de maatschappelijke denkbeelden van Darwin. Zo was hij zeer gekant tegen de slavernij. Maar hij hield er volgens Griet Vandermassen 'geen bijzonder verlicht vrouwbeeld op na': 'Hij verzette zich ook tegen anticonceptie, uit angst voor vrouwelijke promiscuïteit, en hij had een voorkeur voor 'echte vrouwen': mooie, lieve, zorgzame wezens; aan zelf-verzekerde intellectuele gelijken had hij geen behoefte'.

Ik moet nu maar eens snel zijn autobiografie en zijn verslag over de reis met de Beagle gaan lezen.

Op de lange heenreis naar Gent had ik ruim de tijd om een ander boek van Verhofstadt te lezen: *Atheïsme als basis voor de moraal*. (Houtekiet, 2013) Zoals ik in mijn volgende Notities zal betogen, heb ik niet zo veel behoefte (meer) aan boeken over atheïsme. Dus met weinig enthousiasme begon ik het boek door te bladeren. De centrale gedachte is dat het tijd wordt om naast de wetenschappen ook de ethiek definitief los te maken van allerlei religieuze denkbeelden. In het boek komen de negatieve effecten van religie ruim aan bod, en bekijkt hij kritisch de zogenaamde godsbewijzen. In een verrassend en origineel hoofdstuk formuleert hij - op zoek naar universele regels voor de moraal - zijn zogenaamde Tien Seculiere Geboden:

1. Bovenal bemin de mens.
2. Elk mens is een doel op zich en geen middel.
3. Handel op de manier dat je zou willen dat iedereen zo zou handelen voor zover die handeling ten goede komt aan de mensheid.
4. Wees nieuwsgierig, doe kennis op en onderwerp elk standpunt, elke visie en elke hypothese aan de hardste kritiek, ook je eigen standpunten.
5. Elk mens heeft recht op zelfbeschikking voor zover hij geen schade toebrengt aan anderen.
6. Gij zult niemand doden tenzij uit zelfbescherming.
7. Gij zult uw medemensen in nood helpen en goed doen voor anderen zonder daarvoor iets in de plaats te verwachten.
8. Gij zult andere levende wezens niet doen lijden.
9. Gij zult zorg dragen voor de natuur en een leefbare wereld nalaten aan komende generaties.
10. Wees niet neutraal of onverschillig bij conflicten, maar verdedig de zwakken en de onderdrukten.

Waarom hij deze geboden niet gewoon humanistisch maar seculier noemt, is mij niet duidelijk want de basis daarvoor is toch breder dan alleen het seculiere. Ook vind ik de titel – *Atheïsme als basis voor de moraal* – feitelijk onjuist, omdat ook de door hem ontwikkelde moraal op meer gebaseerd is dan alleen atheïsme, namelijk een (seculier) humanisme. Vanuit de Vlaamse situatie – veel en langjarig strijd met het katholicisme – is de titel wel verklaarbaar, maar toch. Een boek waarin veel bekende zaken goed op een rijtje zijn gezet en Tien Geboden die tot nadenken stemmen.

Goede vrienden van mij zijn vaak bezorgd dat ik – nu ik de leeftijd van zestig plus heb bereikt – te veel doorga in het 'moordende tempo' van presteren en doelen bereiken. Van hen kreeg ik afgelopen december Daniel Klein *Travels with Epicurus; meditations from a Greek Island on the pleasures of old age*. (2012). Klein (75 jaar), filosoof en schrijver, neemt de lezer mee naar zijn favoriete

Griekse eiland Hydra waarin het leven meer dan stil heeft gestaan. Met zicht op de wijze waarop de lokale bevolking met 'ouderdom' om gaat, leest hij een rugzak met boeken leeg van de oude Grieken, maar ook van existentialisten als Sartre, Camus etc. Hij komt tot observaties die weliswaar niet geheel verrassend zijn, maar je wel aan het denken zetten over je eigen leven. Zo gaf Epicurus een naar mijn mening nogal dogmatisch voorschrift voor een gelukkig leven op de oude dag: bevrijd je van de gevangenis van dagelijkse zaken en van politiek. Ik denk dat dit echter vaak helemaal niet overeen komt met wat veel oudere mensen gelukkig maakt, namelijk door wél met dagelijkse zaken en politiek bezig te zijn. Zo wijst Klein de lezer ook op de lessen van de Stoïcijnen die stelden dat je focussen op de ergernissen van de oude dag, voordat je die leeftijd bereikt hebt, zonde van de tijd is die je

nog rest. Want wat er in die tijd allemaal kan gebeuren hebben we niet onder controle. Het gaat er om de tijd die nog rest zo goed mogelijk te gebruiken. Kijk, en dat geeft mij weer energie...

Klein is ook de auteur van *Plato en kornuiten; de filosofie in honderd-en-een grappen* (2008). Ter afsluiting een grap die ik de lezer niet wil onthouden. 'Toen Thompson zeventig werd besloot hij, om langer te kunnen leven, zijn leefwijze helemaal te veranderen. Hij volgde een streng dieet, ging joggen en zwemmen, en schafte een zonnebank aan. Binnen drie maanden verloor hij vijftien kilo, was zijn taille met vijftien centimeter geslonken en zijn borstomvang met dertien centimeter toegenomen. Eenmaal slank en bruingebrand besloot hij dat daar ook een sportief nieuw kapsel bij hoorde. Toen hij de kapsalon verliet kwam hij onder een bus. Al stervend schreeuwde hij: "God, hoe kon u mij dit nu aandoen?" Vanuit de hemel hoorde hij een stem: "Eerlijk gezegd, Thompson, had ik je helemaal niet herkend."'

Heterodoxe paradoxen – reactie op Fons Tel

René van Elst

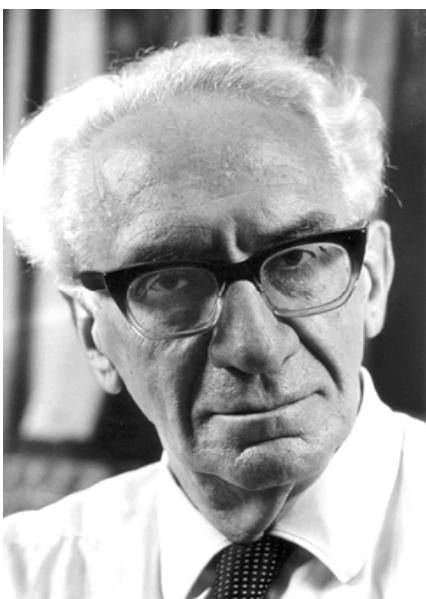
Wij zijn de enige wezens die begrijpen dat we zullen sterven en we zijn ook de enige wezens die zich een eeuwig leven kunnen voorstellen. Van die combinatie worden we gek.

Cathcart & Klein *)

In het decembernummer publiceerden wij het artikel “De paradox van de vrijheid” van Fons Tel en een paar pagina’s mijn reactie daarop onder de titel “Bevrijding van paradoxen”. In het februarinummer schrijft Fons Tel dat de lezers daardoor zijn artikel niet onbevongen hebben kunnen lezen. Als dat zo is, dan daarvoor mijn excuses. Ik heb nu braaf een maand gewacht met opnieuw reageren.

In mijn reactie op Fons Tels december-artikel veronderstelde ik – met alle respect – dat hij op een pseudowetenschappelijk dwaalspoor is geraakt; in zijn nieuwe stuk vind ik die veronderstelling helaas bevestigd. Helaas, want ik zou het graag anders gezien hebben. Fons Tel is immers een prima schrijver die de lezer kan meeslepen in zijn betoog, zelfs als het op heterodoxe inzichten berust.

*) Thomas Cathcart & Daniel Klein, *Heidegger and a hippo walk through those pearly gates*, p.2

Heterodoxe wetenschap

Sprekend over zulke inzichten wijs ik u graag op het jongste nummer van *Skepter*, waarin een artikel is gewijd aan (quasi-)wetenschappers die

tegen de stroom van de gevestigde wetenschap inroeien. Daar moest ik aan denken bij het herlezen van Fons Tels nieuwe stuk. Nu wordt er in de wereld van alles beweerd en men kan aan zijn schrijftafel niet altijd zo maar even het kaf van het koren scheiden. Mensen die iets onorthodox zeggen, hebben het immers niet altijd bij het verkeerde eind. Er zijn genoeg voorbeelden van correcte tegendraadsheid; ik noem maar Copernicus, die met een nieuwe theorie van het zonnestelsel kwam, die niet alleen afweek van wat wetenschappers al eeuwen dachten en van wat iedereen met het blote oog meende te zien, maar vooral ook van een of twee passages in de bijbel. En Darwin niet te vergeten, die wel vaker in onze kolommen schittert. Maar er zijn ook genoeg voorbeelden van ‘*crackpots*’ (ook wel ‘*morosofen*’ genoemd) die zonder bewijsmateriaal en zelfs tegen bewijsmateriaal in, vasthouden aan belachelijke theorieën, en soms ook nog veel volgelingen hebben. Denk aan bijvoorbeeld ← **Immanuel Velikovsky**, die bijbelse rampen aan absurde planetenbewegingen toeschreef, of in eigen land Klaas Dijkstra, die in de jaren vijftig/zestig voet bij stuk hield dat de aarde plat was – beiden amusant en irritant tegelijk. Nogmaals: soms is het onderscheid moeilijk te maken; misschien gaat het in een bepaald geval om een serieuze wetenschapper of wetenschapsliefhebber die het weliswaar mis heeft, maar open staat voor bewijsmateriaal dat zijn fouten zou aantonen.

Ik haal het dus niet in mijn hoofd om ir. A.P.B. (Berry) Uiterwijk Winkel, die door Fons Tel nu als deskundige ten tonele wordt gevoerd, een ‘*crackpot*’ te noemen. Maar laten wij Uiterwijk zelf even aan het woord op zijn website (onderstrepingen door RvE):

Op deze website stelt de auteur allerlei fundamentele wetenschappelijke vraagstukken aan de orde en beantwoordt hij deze vanuit het heelal en de cyclus die het heelal eindelijk opnieuw doorloopt. De auteur gaat uit van andere invalshoeken dan anno 2011 gangbaar zijn in de wetenschap.

De auteur brengt systematiek aan vanaf het niveau van de allerkleinste massadeeltjes/Higgs deeltjes/fotino's/neutrino's tot op de schaal van het heelal en de eindelijk zich herhalende heelalcyclus van 30 stappen die energie-neutraal wordt doorlopen.

De uitgewerkte visies vormen samen één fysische, chemische en kernfysische eenheid en zijn soms contraire met de gangbare visies in de huidige wetenschap.

In het stuk http://uiterwijkwinkel.eu/wp-content/uploads/2008/09/website.OVER_AUTEUR.apb_uiterwijkwinkel.december.2010.pdf onthult Uiterwijk dat hij op eigen houtje allerlei ontdekkingen heeft gedaan die de natuurwetenschappen min of meer op losse schroeven zetten. Hij snapt en betreurt dat de gevestigde wetenschappers zijn inzichten moeilijk zullen kunnen aanvaarden. Dat snap ik ook, maar zonder het te betreuren. Men hoeft de Uiterwijkse geschriften niet heel grondig door te nemen om te beseffen dat hier in ieder geval iemand met een rijke verbeeldingskracht aan het woord is.

Standaardmodel

In de natuurkunde vigeert sinds jaar en dag het zgn. Standaardmodel, waarin de elementaire deeltjes en de krachten die daartussen werken, een logische plaats hebben gekregen. Onderzoek heeft al zo vaak resultaten opgeleverd die passen in dat model, dat de natuurkundigen lichtelijk wanhopig zijn: ze zouden wel eens iets willen vinden wat niet in het model past en wat tot nieuwe vragen en inzichten zou leiden. Het zou te ver voeren om het model hier te

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van *De Vrijdenker*, donateur van *Skepsis*.

schetsen, ik verwijs daarvoor naar bijvoorbeeld de Wikipedia-pagina *Standaardmodel van de deeltjesfysica*; meer informatie is te vinden via de engelstalige versie van die pagina en op vele andere Internet-sites.

Wat Fons Tel overneemt van Uiterwijk over ‘kern’protonen en ‘kern’elektronen gaat er volledig aan voorbij dat het bestaan van quarks – waaruit de protonen en neutronen zijn opgebouwd – met deeltjesversnellers is aangetoond. Voor ‘kernen’ in elektronen bestaat geen enkele aanwijzing. Spreken over deeltjes die elkaar fysiek al of niet kunnen raken is in de deeltjesfysica buiten de orde. De deeltjes waaruit atomen bestaan, zijn immers concentraties van energie, kleine maar wel stugge krachtveldjes, die elkaar nooit fysiek raken zoals biljartballen dat in onze macro-wereld doen*). Alleen in extreme omstandigheden, zoals in een deeltjesversneller of in de kern van een ster, wordt de stugheid overwonnen en kunnen de energieën van de deeltjes samensmelten.

*) Althans in schijn; op atomaire schaal raken biljartballen elkaar ook niet echt.

Massa en materie

De m in $E=mc^2$ staat niet voor massa maar voor materie, verklaart Fons Tel met stelligheid. Niets is echter makkelijker te weerleggen. In het kader hiernaast ziet u een stukje uit een scan van het oorspronkelijke artikel van Albert Einstein uit november 1905 met de onschuldige ogende titel “Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?” waarin duidelijk over ‘Masse’ wordt gesproken.

De vergelijking $E=mc^2$ komt overigens zelf niet in het artikel voor, maar is ongeveer een jaar later uit de theorie afgeleid voor massa’s waarvan de energie niet verandert. (c^2 is de lichtsnelheid in het kwadraat; die waarde vindt u terug in het kader als $9 \cdot 10^{20}$; Einstein heeft gerekend met de lichtsnelheid in centimeters per seconde). Meer hierover kunt u lezen in een artikel van Jan Willem Nienhuys, elders in deze Vrijdenker.

Materie en antimaterie

In het voor een atoomexplosie gebruikte materiaal, meestal een vorm van uranium, vallen regelmatig ato-

men uiteen, omdat ze niet stabiel zijn. De restanten van zo’n atoom hebben samen minder massa dan het originele atoom; het verschil komt vrij als straling. Die straling kan een ander atoom tot uiteenvallen bewegen. Hoe meer atomen er bij elkaar in de buurt zijn (dus hoe groter het brok uranium), des te groter is de kans dat een kettingreactie van uiteenvallen ontstaat. De clou van een kernbom is dat met explosieven stukken uranium op elkaar worden geperst, waarna de kettingreactie begint met de bekende catastrofale gevolgen. Het massaverlies van uranium door uiteenvallen van zijn atomen is een vaststaand feit. Ook is het een vaststaand feit dat in onze wereld geen antimaterie bestaat en kan bestaan, althans niet van nature. Er is geen enkele natuurkundige reden om aan te nemen dat bij een atoomexplosie eventjes antimaterie zou ontstaan die dan prompt weer teniet zou gaan.

Die Masse eines Körpers ist ein Maß für dessen Energieinhalt; ändert sich die Energie um L , so ändert sich die Masse in demselben Sinne um $L/9 \cdot 10^{20}$, wenn die Energie in Erg und die Masse in Grammen gemessen wird.

Materievorming uit energie

Wat vermeld wordt over een cyclisch proces van materievorming berust geheel op de levendige fantasie van Uiterwijk: ‘zwarte-gat-materie’ [? - RvE] zou uiteenvallen in protonen en elektronen en die weer in nog kleinere deeltjes kosmische straling en daaruit kan dan weer materie worden opgebouwd. Hierbij moet elke (astro-)fysicus wel in schateren uitbarsten; ik ga er niet verder op in.

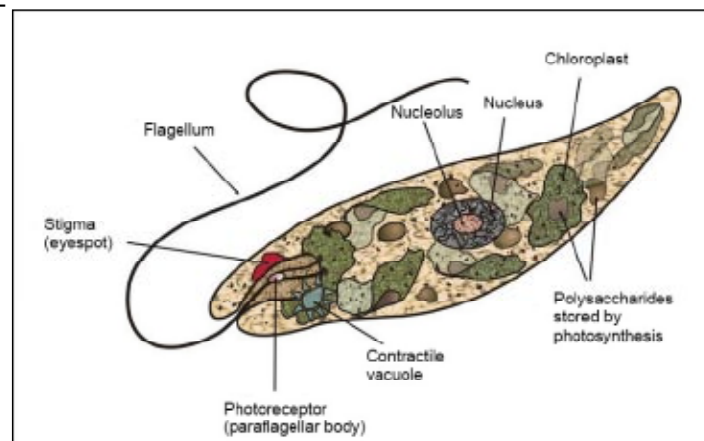
Dode en levende materie

Fons Tel vraagt: *Wat is het verschil tussen dode en levende materie waardoor alleen de laatste bewustzijn kan hebben?* Hij stelt die vraag vanuit de gedachte (zie zijn artikel van december) dat alles bewustzijn heeft en dat de basis daarvoor al in het atoom gegeven is. Hij wijst nu ook op een uitspraak van Max Tegmark, dat bewustzijn een nieuwe staat van materie zou zijn en dat er meerdere vormen van bewustzijn zouden zijn. In het astroblogs-artikel terzake wordt daaraan toegevoegd: *Tegmark*

heeft op een rijtje gezet aan welke eigenschappen een bewust systeem moet voldoen. Aangezien het om een informatie-fenomeen gaat, moet een bewust systeem deze informatie kunnen opslaan en weer efficiënt kunnen uitlezen. Daarnaast moet het systeem deze informatie ook kunnen verwerken, ongeveer zoals een computer, maar dan veel flexibeler en krachtiger dan de computers die we vandaag de dag gebruiken.

In deze gecursiveerde passage is mijn kijk op de zaak nu juist prima verwoord. Bewustzijn is een zaak van complexe informatieverwerking. Hoe minder complex de informatie, des te minder is het bewustzijn van betekenis. Laten we er eens een heel interessant ééncellig waterorganisme bij pakken, de ↓ **Euglena**. Die is de fotosynthese machtig en kan dus met energie uit het zonlicht kool-dioxide omzetten in bouwstoffen

voor zichzelf. Hij (of zij?) heeft een lichtgevoelig plekje (Stigma) dat hem ‘informeert’ waar het licht vandaan komt en waar hij dus naartoe moet zwemmen met zijn Flagellum. Is er weinig licht, dan kan de Euglena zich rond bacteriën stulpen en zo aan energie en bouwstoffen komen. Hij is

dus zowel een plantje als een diertje. Hij reageert op prikkels uit zijn omgeving, zoals planten ook op prikkels uit hun omgeving kunnen reageren. Kun je hierbij spreken van bewustzijn? Zo ja, dan heeft dat nauwelijks meer om het lijf dan bij de sensor en electronica die ervoor zorgen dat de deur van

een zorgcentrum openschuift als je er op af loopt. De evolutie heeft aan de Euglena een simpel *if > then*-programma meegegeven; de elektronische deuropener heeft een soortgelijk programma door de mens ingebouwd gekregen. Beide reageren op een gestandaardiseerde manier op bepaalde prikkels. Zo'n prikkel is informatie. Die informatie kun je *input* noemen en de reactie erop is *output*. Die *output* is in principe doelgericht.

Wij mensen kunnen omgaan met zeer complexe *input* en we kunnen zeer complexe *output* genereren, die voor een groot deel niet voorgeprogrammeerd is. Van belang daarbij is dat we kunnen putten uit een geheugen met een enorme capaciteit en dat we als soort hebben geleerd te communiceren met woorden en dus ook te denken in woorden. Als we bewustzijn willen toekennen aan de Euglena, dan moeten we tegelijk zeggen dat het een héél simpele en primitieve vorm van bewustzijn is. Het is doelgericht, maar nadenken doet de Euglena niet. Bewustzijn is iets gradueels; naarmate we hoger op de ontwikkelingsladder van het leven op Aarde komen, vinden we meer nadenken en meer bewustzijn. De proeven met dieren die als soort dichter bij ons staan, bevestigen dat.

Maar heeft een rotsblok bewustzijn? Hebben atomen bewustzijn? Natuurlijk niet! Ze kunnen de invloed ondergaan van krachten, van straling, van temperatuurveranderingen, van chemische stoffen, maar dat is geen doelgericht reageren op informatie. Hebben planten bewustzijn? Voor mijn part ja, net als de Euglena, voorzover ze op prikkels reageren volgens hun door de evolutie ingebouwde programmatuur. Aan dit mini-bewustzijn van planten ben ik in mijn reactie van december korthedshalve voorbijgegaan.

Geest en computer

Stelt Van Elst de geest gelijk met de kunstmatige intelligentie van een supercomputer? vraagt Fons Tel. Welnu, ik meen dat het menselijk vermogen tot informatieverwerking in principe geïmiteerd kan worden door een slim geprogrammeerde supercomputer die voorzien is van sensoren (vgl. de deuropener) in de vorm van camera's, microfoons etc. en die output kan produceren via speakers, schermen

etc.. Allemaal bestaande dingen dus, alleen zal het 'brein'-gedeelte vele, vele, malen complexer moeten zijn en sneller moeten werken dan wat nu beschikbaar is. En ook heel anders, want het brein is organisch: het groeit en ontwikkelt zich in de loop van jaren, waarbij de verbindingen die gemaakt worden in hoge mate worden bepaald door de *input*.

Maar of het ooit zal lukken een computer zo in te richten en te programmeren dat hij voelt dat hij bestaat en emoties heeft? Als dat al nodig/wenselijk zou zijn – ik meen van niet – is dat is vooral een programmatuur-probleem. Hoe moeten we zelfbewustzijn, het ervaren van prikkels, emoties, (vrije) wil, verlangen, vrees etc. programmeren, als we niet precies begrijpen hoe die in onszelf werken? En stel dat het zou lukken om een computer (of robot) van dat alles te voorzien, heeft hij dan een 'geest' en zo ja, hoe zouden we dat bevestigd kunnen krijgen? Voorlopig zal het alleen mogelijk zijn om een computer zo te programmeren dat hij naar buiten toe de indruk wekt een mens te zijn, een computer die in alle opzichten voldoet aan de *Turing-test*.

Een drang tot zelfbehoud (waarover Fons Tel spreekt) is overigens juist heel makkelijk te programmeren. Een robot kan, als zijn accu leegraakt, zichzelf volgens de instructies in zijn programma op een stopcontact aansluiten om zijn functioneren zeker te stellen; lastiger wordt het als we vinden dat de robot ook echt zou moeten vrezen voor zijn voortbestaan.

Nog even terugkomend op de vraag aan het begin van dit hoofdstukje: Nee, ik stel de geest niet gelijk met de kunstmatige intelligentie van een supercomputer. Dat kan ik niet, want ik weet wel wat dat laatste is, maar wat de geest is, weet ik eigenlijk niet. *) Ik kan alleen zeggen dat het bij beide om informatieverwerking draait en dat (nooit waargenomen!) stralingsvelden e.d. daar geen rol in kunnen spelen.

*) Als het al iets is; men kan – zoals Sam Harris – de geest (en het zelfbewustzijn en de vrije wil) ook beschouwen als een illusie (zie hieronder).

Zelfbewustzijn en sterfelijkheid

Volgens Fons Tel komt zelfbewustzijn overeen met het bewustzijn van eigen sterfelijkheid, want wie onsterfelijk

is, heeft geen drang tot zelfbehoud en geen behoeften.

Volgens mij is de logica in deze visie ver te zoeken.

Onsterfelijkheid is een fictie. Een wezen zou onstoffelijk moeten zijn om onsterfelijk te zijn.

Leven is een chemisch proces. Een organisme heeft altijd behoeften, namelijk aan energie en bouwstoffen. Stopt de toevoer daarvan, dan kan het organisme niet meer functioneren en treedt onherstelbaar verval op: de dood. Bovendien kan een organisme altijd door een externe invloed van het leven beroofd worden, meestal door een ander organisme. En als dat allemaal niet gebeurt, dan nog moet het beestje sterven omdat er anders geen plaats komt voor de volgende generaties. De dood, vooral in combinatie met opgegeten worden, was en is essentieel voor de evolutie. Als de eerste eencelligen onsterfelijk waren geweest zaten de zeeën nu nog steeds daarmee vol en bestonden er geen andere organismen!

Zelfbewustzijn is een proces dat je kunt beschouwen als een soort illusie met verschillende componenten:

- De hogere vorm van bewustzijn, die via feedback sturing geeft aan de meer directe reacties op prikkels (informatieverwerking), geeft het gevoel *in control* te zijn. Alle informatieverwerking in de hersenen is een zaak van *input* en *output* met inschakeling van het geheugen; het zelfbewustzijn kan dus niet iets heel anders zijn. De spanningsvelden of stralingsvelden en de *horror vacui* waar Fons Tel over spreekt, verklaren niets en zijn net zo uit de lucht gegrepen als het oeroude idee van de onstoffelijke en onsterfelijke ziel, waar gelovigen zo aan verknocht zijn;
- Het constant aanwezig voelen van het eigen lichaam als een onlosmakelijk deel van jezelf;
- De illusie dat je van binnen uit je hoofd naar buiten kijkt, alsof er een mannetje/vrouwtje in het hoofd zit dat met een camera beelden van de buitenwereld maakt en die bekijkt, en alsof jij dat mannetje/vrouwtje bent.

Een besef van eigen sterfelijkheid speelt bij dit alles geen enkele rol.

Credibility

Leon Wecke

Credibility, geloofwaardigheid, is een groot goed als het gaat om de afschrikkende werking van bewapening. Je kunt nog zoveel dikke atoombommen in voorraad hebben, maar als het gebruik ervan betekent dat je zelf ook in een nucleaire hel verdampt, is het een politiek wapen, maar heeft het geen afschrikwekkende werking. Het is een toegangsticket tot bepaalde nucleaire clubs binnen bondgenootschappen, maar er de oorlog mee winnen van een mede-kernmacht is uitgesloten. Als zodanig zijn zware atoomwapens eerder een veiligheidsgarantie dan een instrumentele oorzaak tot militair geweld.

Geloofwaardig wil zeggen: vertrouwenwekkend wat betreft de waarheid van beweringen inzake de werkelijkheid. Mensen blijken geneigd veel vertrouwen te hebben in voorstellingen van zaken, die bij nader inzien, geenszins de werkelijkheid benaderen. Ooit gebruikte ik in een college – ik meen voor militairen – een pistool om met een losse flodder het belang van *credibility* te illustreren. Mijn mededeling was dat niemand in de zaal zou geloven dat ik een vaag door mij aan te wijzen toehoorder in het midden van de zaal zou neerschieten. Toen ik onverhoeds het pistool afvuurde was er net geen paniek maar wel een grote mate van hilariteit te bespeuren. Men had het niet verwacht. Een reprise van mijn voorbeeldig college bij studenten in Twente, maar dit keer met een asbak, had tot onbedoeld resultaat dat een van de aanwezigen luid sprekend met Onze Lieve Heer de zaal verliet....

Het beeld van de werkelijkheid van een hoorcollege hield geen aanslag in op een onschuldig toehoorder. Een dergelijk beeld is niet geloofwaardig. Nu zijn beelden van de werkelijkheid veelal per definitie min of meer ver van de, of beter een, werkelijkheid verwijderd. Ze zijn gekenmerkt door een onvolledige weergave van de werkelijkheid, een vertekening van die werkelijkheid en ook nog door fantasie-elementen die aan dat beeld zijn toegevoegd. De mens is naast een particulariserend ook een categoriserend wezen en bereid met beelden – vooroordelen, stereotypen, clichés – genoegen te nemen. Die neiging wordt nog versterkt

Leon Wecke (Wijchen, 1932) is polemoloog, verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen.

als het desbetreffend beeld door gezaghebbende personen en/of instituties als politieke partijen, vakbonden, kerken, media, gepresenteerd wordt. Behalve die gezaghebbende bronnen leidt de inhoud van het beeld ook al snel tot acceptatie als het, al is het maar zeer ten dele, bestaat uit geverifieerde feiten, waardoor dat wat onwaar is in het beeld ook de schijn van waarheid krijgt. Als het onderwerp van beeldvorming ook nog gerelateerd kan worden aan negatieve zaken uit heden en/of verleden is met enige zekerheid van een geloofwaardig beeld van de werkelijkheid sprake. Er zijn dan ook veel geloofwaardige leugens in omloop. Een leugen is een poging tot misleiding door middel van het bewust hanteren van onwaarheden, waarbij de ‘doorgever’ overigens ‘de waarheid’ wel of niet kent. Veel overheidsleugens betreffen het eigen beleid en met name de legitimatie van

dat beleid. Als het om veiligheidsbeleid gaat, bestaat de rechtvaardiging uit de verwijzing naar diverse bedreigingen die van andere staten uitgaan, uit kunnen gaan of in het verleden uitgegaan zijn. In bepaalde gevallen kunnen andere staten in hun totaliteit als bedreigend gepresenteerd worden, maar het kan ook gaan om bepaalde delen, aspecten dan wel dimensies ervan. Zo kan het legitimerende beeld in de tijd onder meer verschillen in de mate van rationaliteit, intensiteit, emotionaliteit, precisie en gedragsrelevantie. Voorbeelden van politiek relevante leugens betroffen de Derde Golfoorlog, de Kosovocampagne, de etikettering van het Osloproces als een vredesproces in het Midden-Oosten, het gevaar van ‘schurkenstaten’, waarom Europa door middel van Amerikaanse antiraketsystemen beveiligd dient te worden en met name ook de negatieve beeldvorming rond de persoon van Vladimir Poetin en de huidige buitenlandse politiek van Rusland. Overheden, daarin gesteund door bepaalde media, slagen er vaak in een duurzaam beeld van de werkelijkheid te creëren, een beeld dat erop gericht is de eigen politiek te rechtvaardigen. Van belang is dat men zich realiseert dat ons gedrag niet gebaseerd is op de waarheid of ‘werkelijkheid’, maar op dat wat men daarvoor verslijt. En dat laatste kan ver van de werkelijkheid, of beter, van allerlei werkelijkheden, verwijderd zijn maar nochtans uitermate geloofwaardig zijn voor de burgers, die geen tijd, zin of kennis hebben om de aangereikte plaatjes door middel van alternatieve bronnen te verifiëren.

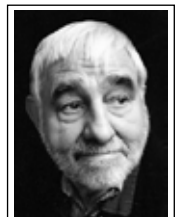
Mijn ontkering

Sander Brouwer

In de eerste klas van het gemeentelijk lyceum in Kampen las ik het woord “atheïst”, godvrij, en wist: dat ben ik. Jaren lang had ik geworsteld met mijn “eigen” god en de god uit het stadje waar ik opgegroeid ben. Gooide me op de grond en bad om een verloren voetbal en dankte god toen ik hem na drie dagen weer terugvond. Op zondag fietsen mocht daar niet, net als zwemmen, wat we op zondag gedwongen waren naakt te doen in een

afgelegen kanaaltje. Onder de langdurige preken werd er achter op het orgel stiekem gekaart om geld en soms vals gespeeld en soms gevloekt. Het formele bestaan van god werd dus betwijfeld, maar niet ontkend en dus vaag geaccepteerd. Ook ik was niet verder gekomen dan een “eigen” wat tolerantere god.

Mijn vader was er geboren en men kan hem kentekenen als een lichtzinnig orthodox hervormd christen, die ieder jaar naar carnaval ging, waar hij zijn beste klanten had. Mijn moeder kwam uit Groningen en was doopsgezind, misschien de enige hier en vrijzinnig. Om de week moest

Sander Brouwer (Amsterdam, 1940) is gepensioneerd leraar psychologische en sociale wetenschappen.

ik naar de kerk en catechisatie en de zondagschool moest ik volgen. Toen ik het waarheidsgehalte van uit water wijn maken betwijfelde en dus zei: “dat de bijbel loog”, werd ik uit de catechisatie gestuurd en na een

gesprek van de dominee met mijn vader hoefde ik niet meer te komen, omdat ik al zoveel te leren had op mijn openbare lyceum (3e klas HBS).

Mijn diepere ontkering kreeg ik in Amsterdam op het hervormd lyceum, waar ik bij een leraar natuurkunde (en psycholoog) woonde en in zijn bibliotheek het bevrijdende en verklarende boek van Simon Vestdijk *De toekomst der religie* vond en verslond.

Mijn ontkering verdiepte zich daarna voortdurend door studie in antropologie, sociologie, psychologie, economie, taal en last but not least DE VRIJE GEDACHTE !

Hoofdzaak

Leon Wecke (foto zie pag. 14)

Het scheiden van hoofd en romp is geen noviteit. Sinds de oudheid is het een van de meest gebruikte methoden om de doodstraf te voltrekken. Veelal geschiedde zulks publiekelijk, zodat het gebeurde een afschrikwekkende werking had en tevens diende tot volksvermaak. Bijl en zwaard waren voorafgaand aan de guillotine de gebruikelijke hulpmiddelen bij het voltrekken van het vonnis. Overigens moet ook nog het mes hieraan worden toegevoegd, dat in verleden en heden niet alleen voor het slachten van vee gebezigd werd, maar eveneens om medemensen van hun hoofd te ontdoen. Een vraag is of het onthoofden een vorm van communicatie genoemd kan worden, communicatie die hetzij informatie, hetzij propaganda, of beide inhoudt. Welk bericht wordt door de zender aan de geadresseerde overgemaakt? Wat is de inhoud? Welk effect wordt door de afzender verwacht? En hoe komt het bericht bij de ontvanger aan: wordt het voor kennisgeving aangenomen? Is het kennisverrijkend en/of het gedrag van de ontvanger beïnvloedend?

Hoe het ook zij, kennelijk verwachten de afzenders van de onthoofdingsfilmpjes een voor hen positief effect van de vertoning. Het leidt tot afschuw en woede in de westerse wereld, waar de dood nu eenmaal geen positieve betekenis meer heeft. Weliswaar worden niet het pijn lijden en de doodsangst van de slachtoffers getoond, maar wel het afgesneden hoofd op de borst van de slachtoffers. Het zou nog erger kunnen. Men zou, zoals in vroeger tijden wel geschiedde, het hoofd kunnen versturen naar hetzij de opdrachtgever, hetzij de tegenpartij om te bewijzen dat men de daad bij eerdere woorden heeft gevoegd. Zover wil men weer niet gaan: het bewijs dat het hoofd eraf is blijkt voldoende. De filmpjes worden niet genegeerd of beter, gezien ook de nieuwe media, kunnen niet genegeerd worden.

Wereldwijde verspreiding is verzekerd. Het informatief aspect van de boodschap houdt in dat men lak heeft aan de waarden van de niet-islamitische staat waaronder het recht op leven. Het gaat om het etaleren van een autistisch zelfbeeld dat iedere waardering voor afwijkende opvattingen per definitie onmogelijk maakt. Het is ook een propagandistische boodschap aan de potentiële medestrijders in het buitenland: de Islamitische Staat is geen vage, al dan niet door de VS gedomineerde zogenaamde, democratie, maar de enige ware staatsorde die op basis van letterlijke, onbetwifelbare waarheden uit de koran gegeven is. Het is ook een boodschap voor de eigen bevolking en eigen strijders: blijf in woord en gedrag onze waarden trouw, zo niet, is de zwaarst mogelijke straf een vanzelfsprekendheid.

De vraag kan gesteld worden of de westerse wereld in alle oprechtheid woedend moet zijn als reactie op de misselijkmakende onthoofdningfilms, waarbij met name onschuldige mensen ter dood worden gebracht. Als het om doden maken van onschuldige burgers gaat dan hebben westerse staten ook de nodige wrede en onmenselijke praktijken met verwijzing naar God in hun geschiedenisboeken. Zo sprak de godvrezende Jan Pieterszoon Coen, die duizenden Molukkers in koele bloede liet vermoorden: ‘Ontziet Uw vijanden niet, want God is met ons’. Boom vermeldt in zijn artikel ‘De Heilige Oorlog’ het antwoord van de Paus op een vraag tijdens de kruistochten tegen de Albigenen in Zuid Frankrijk. Die vraag luidde: ‘Hoe kunnen we onderscheiden wie de ketters zijn?’ Het antwoord was: “Maak ze allemaal af, God zal de zijnen wel kennen”. Het leven van andere volkeren telde veelal heel wat minder zwaar dan het onze, terwijl wij evenzeer God aan onze zijde achtten. Hoe lang werd niet in onze koloniën de doodstraf door middel van onthoofding publiekelijk voltrokken?

Oorlogshandelingen laten zien hoe in het recent verleden en het heden bommen en granaten evenzeer hoofden van levende lichamen scheid(d)en. Zulks al dan niet in overeenstemming met het internationaal recht. Heden ten dage kan een bondgenoot van het Westen, te weten Saoedi-Arabië, bogen op een kampioenschap op het gebied van onthoofden met het zwaard. Zij zijn bij een eventueel WK de absoluut gedoodverfde winnaar in hun discipline.

De boodschap in de onthoofdningfilmpjes van IS moeten we maar voor kennisgeving aannemen. Een effectieve tegenactie zal moeten beginnen met het begrijpen van wat zich precies in de hoofden van leiding en aanhang van IS afspeelt. Dat is het eerste hoofdstuk in een verantwoorde tegenstrategie. Tamelijk simpel: daar hoeft men zich het hoofd niet over te breken.

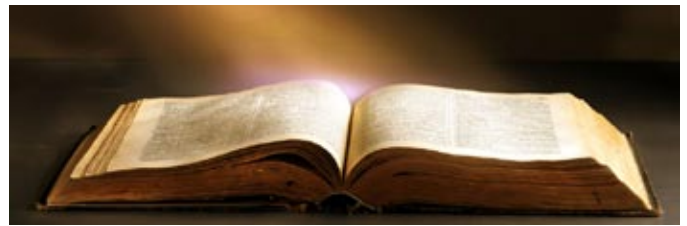
Uit de oude doos

Nacht. Hoe is het toch mogelijk, dat ge zoo kunt spreken! Bedenk eens tot welk een hoogen graad van beschaving wij Christenvolken zijn opgeklommen; overweeg eens hoe zeer wij Christenen door de meerdere ontwikkeling onzer verstandelijke vermogens, in handel en nijverheid, in het staatkundige en, door onze zedelijke overmacht, boven alle niet-Christen-natiën verheven zijn; denk toch aan het licht der wetenschappen, dat zijn heldere stralen over Europa verspreidt, de hooge vlucht, welke het geestesleven bij ons heeft genomen, de verbazende ontwikkeling van alle nuttige kunsten, aan alle takken van nijverheid gegeven, waarin geen enkel niet-Christenvolk zich met ons meten kan; — waaraan hebben wij dat alles te danken, dan juist aan het Christendom, dat wij belijden, aan onze heilige Kerk, aan de leer des Bijbels, zoo overvloeiende van menschenliefde, aan de zegeningen van den geopenbaarden godsdienst, die de Heiland en Verlosser ons heeft geschonken?

Dag. In geen deele, broeder Nacht. Gij verkeert in dwaling, waarin trouwens eenige millioenen uwer geloofsgenooten mede zijn vervallen. Niettegenstaande dit alles, moet ik u rondweg verklaren, dat gij het spoor geheel en al bijster zijt. Er zijn thans ruim achttien eeuwen verlopen, sedert Jezus van Nazareth zijn geloofsleer verkondigde, en ongeveer 1200 a 1300 jaar sedert het tijdstip, waarop die leer onder de Germaansche volksstammen, in het hart van Europa gevestigd, meer algemeen is verbreid geworden. En van wanneer dagteekent nu die buitengewone, wetenschappelijke en industriële ontwikkeling bij de Europeesche volken, in zoo verre deze een hooger trap hebben bereikt, dan waarop vele zoogenaamd Heidensche volken staan, als de Japannezen, Chinezen, Hindoes? — Zij dagteekent te nauwer nood van voor 200 jaren, en wat betreft de tegenwoordige hooge vlucht, den buitengewonen vooruitgang, die in alle takken van nijverheid wordt waargenomen, — het heldere licht, verspreid door de ontdekkingen, op het gebied der natuurlijke wetenschappen gemaakt, waardoor het leven en het verkeer der volken een gansch andere, nieuwe, vroeger niet mogelijk geachte gedaante heeft verkregen, een vlucht, die nog dagelijks als met arendsvleugelen hooger stijgt, — deze dagteekent nog niet van voor een honderd jaren! En op welken trap van intellectueele en industriele beschaving stonden deze zelfde Christenvolken in de voorafgegane eeuwen, sedert de invoering des Christendoms? De grofste onwetendheid, het verregaandste bijgeloof, lag als een dikke nevel uitgestrekt over deze volken en onderdrukte elf a twaalf honderd jaren lang iedere vrijere ontwikkeling des geestes; het geloof aan de openbaringen des Bijbels, aan de onfeilbaarheid der kerkelijke orakelspreuken, verstikte alle zelfstandigheid van denken, weerstreefde elk onderzoek der natuur en stelde wonderen in de plaats der natuurwet, verbreidde duisternis, waar het licht had moeten aanbrengen. Ge zult mij toch wel niet tegenspreken, dat de oude Grieken en Romeinen, lang vóór de geboorte van Christus, een veel hooger graad van beschaving bezaten, dan den Christenvolken gedurende de middeleeuwen eigen was? — En wee! die zeldzame mannen, die het durfden wagen een schuwen lichtstraal in de duisternis te willen werpen! Was aan Galilei het treurig lot niet beschoren, nog in de 17de eeuw door de priesters van Christus als ketter te worden vervolgd, dewijl hij een eeuwige waarheid verkondigde en verdedigde, welke bestaan Copernicus reeds had erkend, — moest hij niet, nog in 1633, voor de rechtbank der inquisitie zweren, te gelooven, dat de aarde in de hemelruimte stilstond?! Leverde het midden der 18de eeuw niet nog het schouwspel op, dat kettters verbrand, heksen op de pijnbank der inquisitie

gefolterd werden? — ja, wat zeg ik, heeft men niet nog vóór korten tijd, in de tweede helft der negentiende eeuw, gezien, dat deze priesters „van CHRISTUS”, gelijk zij zich noemen, van Christus, die slechts liefde, vergevingsgezindheid predikte — den vloek, den banvloek! uitspraken en menschen, die den Bijbel hadden gelezen, tot de galeien doemden? — Ik wil hopen, dat Jezus niet andermaal zal geboren worden; want indien dit geschiedde, en hij optrad tegen deze priesters, die zich naar zijn naam noemen — en zeker zou hij zulks doen, gelijk hij reeds eenmaal te velde trok tegen de huichelaar der Joodsche priesters, der Phariseën — dan zouden zij hem als een valschen Messias aanklagen, veroordeelen, en ten tweeden male kruisigen!

[† Deel van een discussie tussen de heren 'Nacht' en 'Dag' uit *Licht- en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java*, door Franz Wilhelm Junghuhn, uitgave van 1867.]

(...) blijkt dat de boeken, die door velen nog heden ten dage als de Openbaring Gods worden beschouwd, niet anders zijn dan een Bloemlezing van Geschriften welke, voor zoover 't O.T. betreft door de Farizeeën en wat 't N.T. betreft door de bisschoppen heilig verklaard zijn, als zijnde in overeenstemming met hetgeen door hen toenmaals voor waarheid werd gehouden.

De geheele Christenheid nam het O.T. aan, op gezag van de Synagoge en erkende het Nieuwe op gezag der Conciliën.

Dientengevolge gelooft nog thans de hevigste Anti-Semiet onder de Christenen wat weleer op gezag der Palestijnsche Joden, en de heftigste Antipapist onder de Hervormden wat destijds op gezag van het Concilie van Hippo, d.i. der R.C. kerk door de Christenheid als regel des geloofs is erkend.

Duidelijk stond dit Augustinus voor den geest toen hij zeide: Ik zou het Evangelie niet gelooven, indien het gezag der kerk mij daartoe niet dwong.

Al wie zich door dat kerkgezag dan ook niet meer wil laten dwingen, moet ook niet meer aan het gezag van den Bijbel gelooven. Hoe kan men in onzen tijd nog hechten aan de beteekenis van boeken, die door eenige joodsche schriftgeleerden een paar eeuwen vóór Christus en door eenige bisschoppen uit de 4de eeuw na Christus zijn aangemerkt als uitdrukking van hetgeen men toenmaals geloofde. Eerst toch is het geloof ontstaan, daarna de Bijbel.

Hierbij komt nog dat de Grieksche Joden in den ouden tijd en de Roomsche en Luthersche Christenen van onzen tijd nog verscheidene Apocryphen als geloofwaardig hebben erkend, die door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden als minderwaardig zijn afgekeurd en door de tegenwoordige Bijbelgenootschappen die als 't ware in de plaats der Conciliën zijn opgetreden, eigendunkelijk uit den Bijbel worden weggelaten, zoodat er ten slotte tweeërlei soort van Openbaring is.

Ons dunkt dit alles is meer dan genoeg om aan den Bijbel alle uitwendig gezag te ontfangen, om van de moeilijkheid der taal, de oudheid der Boeken, de vervalsching van den tekst en andere zwarigheden maar niet eens te gewagen.

[† Uit de inleiding van "Tegenstrijdige teksten in den Bijbel", uitgegeven door "De Dageraad", 1916]

De diepte in

Oceanisch denken met Dos Winkel →

Floris van den Berg (foto zie pag. 24)

'De moderne visvangst is de meest destructieve en ondoordachte menselijke bezigheid ooit.' David Takayoshi Suzuki ^{a)}

'Wereldwijd moeten alle subsidies die nu de visserijen overeind houden ingetrokken worden. We moeten accepteren dat het beroep van visser een uitstervend beroep is omdat nu de vissen aan het uitsterven zijn. Er bestaan ook geen turfstekers meer en vroeger bestonden er geen IT-deskundigen.' ^{b)} Dos Winkel

Het alfabet van de zee voor kinderen van 10 tot 100 (2013) is een toegankelijk en fraai geïllustreerd boek van Dos Winkel met informatie over de zee en over wat daar mis mee is. Ik heb Dos geïnterviewd en een lezing door hem georganiseerd op de Universiteit Utrecht. Voor velen is het luisteren naar een lezing van Dos een *life changing event*: mensen worden vegetariër of veganist. En vis zal voor velen

niet meer op het menu staan. Dos is een avonturier, een man met een ongekeerde energie, levensvreugde en -kracht. Fotografie is voor hem en zijn vrouw Bertie een uit de hand gelopen hobby die hen beiden tot fotografen van wereldklasse maakt, met tentoonstellingen van hun werk over de hele wereld en schitterende (koffietafel-)fotoboeken. Hoe mooi de boeken ook zijn, het zijn boeken met een morele missie. Waar Dos zich heeft toegelegd op het behoud van de zeeën en de biodiversiteit daarin, heeft Bertie zich toegelegd op het fotograferen van de nog overgebleven en snel verdwijnende tribale volkeren en hun lichaamsversieringen, zoals in haar boek *Living Art. Volken van de Omo Valleï, Ethiopië*.

In een nieuwsbrief van de door Dos Winkel opgerichte Sea First! Foundation lees ik: *'Eigenlijk is het gek dat onze planeet 'Aarde' heet en niet 'Water'. Oceanen en zeeën bedekken samen ruim 70% van het aardoppervlak. Het leven is niet alleen begonnen in zee, de zee houdt*

ons ook in leven. [...] De oceanen bevatten nu nog de grootste biodiversiteit van alle ecosystemen op aarde. [...] Wereldwijd wordt 80% van de visbestanden ernstig overbevist. Door de overbevissing is ruim 90% van de grote roofvissen verdwenen, terwijl deze dieren zorgen voor de stabiliteit van het ecosysteem.' En dan lees ik een volgend schokkend, niet te bevatten feit: *'Er worden jaarlijks tussen de twee en drie biljoen (=duizend miljard) vissen gedood door de visserij.'*

Ik interview Dos over zijn idealen, zijn hoop, zijn levensvisie en levenskunst. Hij ontpopt zich als een esthetisch idealistisch pragmatist, bevlogen en vol idealen voor een betere, duurzamere, diervriendelijke wereld waarin de schoonheid bewaard blijft. Qua strategie is hij een pragmatist: alle beetjes helpen en iedereen die mee wil doen is

welkom.

Jij bent door het duiken een milieu-activist geworden. Toch zijn niet alle duikers milieuactivist.

Sterker nog de meeste duikers hebben helemaal niks met het milieu! Terwijl je juist hoopt, omdat duikers belangrijke ambassadeurs van de zee kunnen zijn, dat zij de mensen zijn die kunnen helpen.

Waarom heb jij dan wel wat met het milieu?

Dat ligt denk ik aan mijn opvoeding. Het is mij met de paplepel ingegoten door mijn vader: natuur is belangrijk, milieu is belangrijk, dierenwelzijn was ongelooflijk belangrijk, want ik werd als vegetariër opgevoed. Een opvoeding met enorm respect voor het leven: planten- en dierenleven. Mijn vader heeft dat erg goed begrepen. Het feit dat hij op één jaar na 80 jaar vegetariër is geweest, is voor die tijd ook al uniek. Maar je kreeg heel vaak commentaar van: 'Hè, eet jij geen vlees?' En: 'Waarom dan niet? Maar vis dan toch wel?' Tegenwoordig is het precies omgekeerd. Iedereen

verdedigt zich: 'Ik eet ook al minder vlees.' En: 'Ik snap het probleem.' *Jij bent de oprichter van Sea First! Deze naam lijkt geïnspireerd door Earth First! Deze organisatie opgericht in 1979 is een van oorsprong Amerikaanse radicale milieubeweging die meermaals van terrorisme en sabotage is beschuldigd. Hoe is de link tussen Sea First! en Earth First!?*

De enige overeenkomst is dat ook Sea First! een milieubeweging is. Harde actie, fysiek of verbaal, wordt door ons niet gevoerd. Wij proberen met sterke argumenten iedereen te overtuigen, het liefst *evidence based*. Behalve milieubeweging zijn wij een dierenwelzijnsorganisatie. Er wordt vrijwel geen aandacht besteed aan het welzijn van zeedieren, zelfs niet van aibare soorten, zoals dolfijnen. Deze dieren worden immers in Nederland en België opgesloten in veel te kleine ruimtes waar ze circusacts moeten uitvoeren. Ter vergelijking: de kleinste gedocumenteerde home-range van dolfijnen in het wild is 125 vierkante kilometer. Wanneer dolfijnen voldoende ruimte ontzegd wordt, zijn zij bijzonder gevoelig voor het ontwikkelen van gedragsproblemen en agressie. Gelukkig komt er steeds meer wetenschappelijk onderzoek dat bewijst dat het houden van dolfijnen in een dolfinarium, ethisch feitelijk niet zou mogen.

Aan het welzijn van andere zeedieren, zoals vissen, wordt het laatste decennium gelukkig steeds meer aandacht besteed. Vissen zijn (buiten)gewone dieren, met een uitstekend ontwikkeld pijn-, angst- en stressgevoel.

Was het moeilijk om vegetariër te zijn toen je jong was?

Ja tuurlijk! In die tijd was dat best wel lastig. Bij schoolfeestjes moest mijn moeder bellen van: 'Hij eet geen

Dit artikel is ingekort
door de redactie.

worst' of 'Hij eet geen dit of geen dat'. En dan verzon ze vaak ook wat: 'Hij is allergisch voor vlees. Hij kan er ziek van worden!' Zelfs mijn oma was in staat om mij dingen te geven die ik helemaal niet wilde eten.

Hoelang ben je al veganist? En wat heeft je de stap van vegetarisme naar veganisme doen zetten?

De overgang is heel geleidelijk verlopen, eigenlijk is het een proces van jaren geweest. Op het moment dat je ontdekt hoe melk "tot stand komt", dat de kalfjes van hun moeder gescheiden worden, wil je als weldenkend mens toch geen melkproducten meer eten! Af en toe eten we een eitje, maar wel afkomstig van de kippen van een buurvrouw; die eten prima zaad en hebben veel ruimte. We zullen echter nooit een product van een gedood dier eten.

Wat voor wereld streef jij als activist na? Wat is het grote plaatje?

Als ik zelf nog twintig jaar zou mogen leven, dan is dat fantastisch natuurlijk, maar ik werk vooral voor de volgende generaties. Ik doe het voor mijn kleinkinderen. Vanmorgen las ik een bericht van het WNF in België dat 40% van de Belgische biodiversiteit in 10 jaar tijd verloren is gegaan. Dan denk ik: hoe is het mogelijk? Waar zijn we mee bezig?

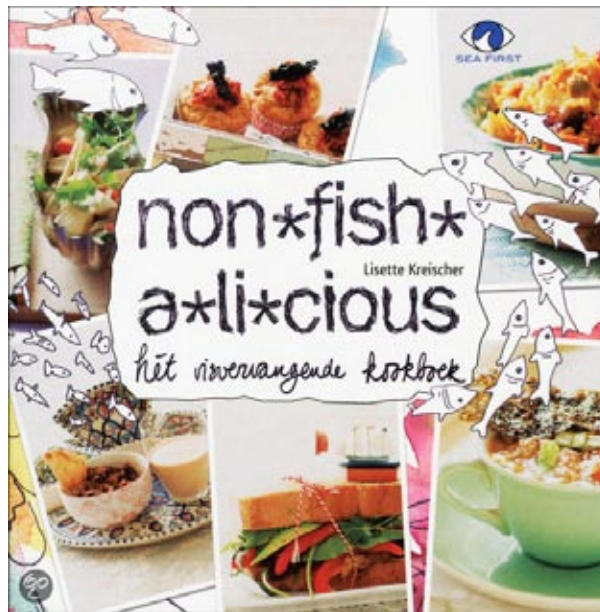
Mag je een dier opofferen om de situatie voor dieren of mensen te verbeteren?

Ja, dat is de vraag. Daarom ben ik zo tegen het Wereld Natuur Fonds – al heb ik er heel veel mee samengewerkt – omdat ik een documentaire van Zembla zag. WNF ontvangt miljoenen dollars van bedrijven als Monsanto en van wildparken zoals in Oeganda en andere Afrikaanse landen waar je tegen betaling een leeuw mag schieten of een olifant. Met dat geld, zegt het WNF, 'doen we fantastische dingen. En als we dat geld niet zouden hebben, zouden we dat niet kunnen doen.' Dan is mijn idee: Over mijn lijk! Ik zou van een Monsanto nog geen 10 miljoen Euro aanpakken! Ondertussen prijkt Monsanto met dat logo van het WNF. Zo wordt bijvoorbeeld krill – dat is het voedsel van pinguïns en walvissen – in Antarctica weggevangen door een Noorse maatschappij met het logo van het WNF!

Zo "duurzaam" is het. Terwijl Greenpeace al berekend heeft dat walvissen honderden mijlen zuidelijker moeten om nog krill te vinden. Kijk, daar word ik dus kotsziek van! Dus ik doe ook niks meer met het WNF.

Ben je bang voor de doemscenario's van klimaatverandering, het leegvisen van de zeeën en de milieucrisis in het algemeen? Denk je dat zulke rampen echt gaan komen?

Ik ga het niet meemaken. Maar onze kleinkinderen en jouw kinderen misschien wel. Aan de andere kant ben ik optimist omdat ik denk dat als het echt heel ernstig wordt – zoals ik nu

hoor hoe Obama zegt 'Ja, maar nu moet er gewoon wat aan het klimaat gebeuren want het gaat nu echt gewoon helemaal mis. Inmiddels is er voldoende overtuigend bewijs en moet er verandering komen.' President Hugo Chávez van Venezuela heeft rare dingen gedaan, maar hij heeft gezegd: 'Als het klimaat een bank geweest zou zijn, dan was het allang gered.' Dat vond ik wel een goede uitspraak. Ik denk dat als puntje bij paaltje komt, dat er drastische maatregelen genomen zullen worden, onder andere het terugschroeven van de vlees- en visconsumptie en dat er dier- en milieuvriendelijke alternatieven komen. Ik vind het heel jammer dat ik dat niet mee ga maken.

Diep in je hart ben je optimist?

Ik heb het gevoel dat ik op een leeftijd ben waarop ik het optimistisch moet benaderen omdat ik anders de handdoek in de ring zou gooien.

Heeft jouw benadering invloed op mensen en organisaties of de over-

heid? En waarop het meest? Zijn het kinderen?

Ja, heerlijk, die kinderen. Alleen al dat ene jongetje dat komt vertellen: 'Ik wil graag vegetariër worden, maar ik mag niet van mijn ouders.' Dat is wel triest, maar dan denk ik: 'Verdomme, dat is goed zeg!' Een klein kind en andere kinderen die ook zeggen: 'Ik wil het ook wel worden!' Daar geniet ik dan van. Ik hoor het van zoveel kinderen. Echt hoor, het gaat om een paar duizend mensen die door mij vega of veggie geworden zijn. Dat vind ik geweldig.

Intussen stijgt de vleesconsumptie en neemt de bio-industrie toe.

Dat komt omdat er tegenwoordig zoveel meer mensen in staat zijn om vlees en vis te kopen. Het is welvaart. Voor veel mensen is dat gewoon status. Maar dat gaat ook wel weer veranderen. Ik zie een land als India wel in staat om dat proces weer om te keren. Met hulp van mensen zoals jij die daar af en toe eens lezingen of een cursus geven.

Wat zijn jouw belangrijkste waarden in het leven?

Respect voor alle leven. Dat is voor mij ongelofelijk belangrijk. Vooral de totale samenhang in de natuur. Ik vind het verschrikkelijk als er ecosystemen kapot gaan. Ik heb het zelf allemaal gezien; ik

ben een ervaringsdeskundige.

Kaart je ook de populatie-omvang van mensen aan?

Kijk, wetenschappelijk gezien zou deze aarde makkelijk negen miljard mensen kunnen herbergen, maar niet op de manier waarop wij het nu doen. Dus moeten we een aantal heel belangrijke maatregelen nemen. We moeten met milieu en diervriendelijke alternatieven komen voor vlees en vis. Zo moet bijvoorbeeld zeewier een prominente rol krijgen, zoals Willem Brandenburg betoogt, die met een experimentele zeewierboerderij in de Oosterschelde is gestart. Ook schreef hij het voorwoord in het door mij geïnitieerde kookboek *Non*Fish*a*li*cious. Het visvervangende kookboek* (2011) dat ik samen met Lisette Kreischer maakte.

Wetenschappers hebben uitgerekend dat als je de hele wereld van gezonde eiwitten en vetten wilt voorzien, dan moet je zeewier verbouwen en dan heb je een oppervlakte nodig zo groot

als twee keer Portugal. Kijk maar eens als je de oceanen aan elkaar plakt en daar twee keer Portugal inplakt: dat is helemaal niks. Dus, als dat kan, dat zou geweldig zijn! In mijn boek *De huilende zee* staat een hoofdstuk *) van dr. Harry Aiking van de Universiteit van Amsterdam over eiwitconsumptiegedrag in Nederland en zijn conclusie was dat de Nederlander gemiddeld 60 tot 65% teveel dierlijke eiwitten eet. Aiking concludeert dat er een dringende transitie moet komen naar plantaardige eiwitten. Om allerlei redenen, onder andere omdat vrouwen borstkan-ker kunnen krijgen van een te hoge dierlijke eiwitconsumptie, vanwege dierenwelzijn, milieu en noem maar op, maar vooral ook voor onze eigen gezondheid. Die zeewieren leveren de meest fantastische plantaardige eiwitten die zo voedzaam zijn: wat willen we nog meer? Daarnaast hebben we ontdekt dat daar waar zeewier ge-kweekt wordt, geen bodemberoering is, dat daar niet gevestigd mag worden en dat daar een heel nieuw ecosysteem ontstaat zoals nu in de Oosterschelde is gebeurd. De meeste vis vind je onder de hangende zeewierculturen. Dat is fantastisch! Dat zie je nu ook gebeuren bij windmolens in zee – je kan over windmolens een heleboel negatieve dingen zeggen, maar in zee is de hoeveelheid vis rondom windmolens uitbundig. Je krijgt een nieuw ecosysteem omdat daar niet gevestigd mag worden.

Ik had een opdracht van *National Geographic* om zeeschildpadden te fotograferen in Cyprus. De vis in de vele visrestaurants daar wordt allemaal ingevoerd; het is 'vers' ontdooide vis. Dat weet niemand omdat niemand het wil weten en omdat niemand het durft te vragen. Het is net als met de toxicologie. Alle toxicologen kunnen ons vertellen dat vis het meest ongezonde voedsel is dat er bestaat. Maar ze durven dat niet te zeggen en als ze het wel durven zoals hoogleraar Jacob de Boer(VU), dan zeggen ze: 'Ja, maar het is zo kostbaar om het te onderzoeken.' Eigenlijk willen we het niet weten.

Wat zijn volgens jou de grote obstakels voor een rechtvaardige en duurzame wereld?

Politiek en industrie. Wat ik een goed voorbeeld vind is de EFSA, de European Food Safety Authority. Die

heeft ooit gezegd dat wij in Europa veel te veel dioxines en pcbs binnenkrijgen. De gemiddelde Europeaan kreeg, afhankelijk van waar hij of zij woont, tussen 20 en 30 picogram per kilo lichaamsgewicht per persoon per dag aan dioxines en pcb's binnen. Dat zou eigenlijk 1 picogram moeten zijn! Dat advies is toen aan alle lidstaten doorgegeven en toen zijn er veel maatregelen genomen.

Dit was in 2000. Maar in 2002 hebben ze die maatregel herroepen en gezegd: 'Het is niet haalbaar, want dan zouden *alle* dierlijke producten uit de handel genomen moeten worden.' En ze hebben gezegd: dus wij verhogen het nu met 100% naar 2 picogram en dat betekent dat nog altijd 80% van de Europeanen een gezondheidsrisico loopt. Met andere woorden, economie is belangrijker dan gezondheid.

De industrie bestaat toch ook allemaal uit mensen?

Ik weet het. Die mensen verdienen allemaal hun brood. Daar word ik vaak op aangevallen, van 'Stel nou dat al die vissers stoppen?' So what? Er wordt 23 miljard Euro per jaar aan subsidie voor visserij gegeven! De Verenigde Naties hebben uitgerekend dat je elke visser daarmee kunt omscholen.

Er zijn mensen die knuffelen honden en paarden, maar die eten wel dieren. Dat snap ik dus niet. Ik heb een gevoel van verbondenheid echt met *alle* dieren. Ik vind alle dieren even spannend, even mooi, even bijzonder. Ik heb met duizenden haaien gezwommen, maar ik heb mij nog nooit bedreigd gevoeld. Ook in het Amazone regenwoud niet. Ik heb met Anaconda's gedoken. Met stekelroggen. Je moet wel weten hoe dieren reageren. Ik anticipeer als ik fotografeer op het gedrag van de dieren en daarom kan ik ze goed fotograferen. Daar maak ik uitgebreide studies over.

Hoe kun je de empathie vergroten?

Met name kinderen zijn daar gevoelig voor. Bij volwassenen is dat heel moeilijk te veranderen.

Kinderen leren in het onderwijs af wat ze helemaal niet afgeleerd moet worden: inlevingsvermogen met het leed

van anderen, ook als dat dieren zijn. Klopt. Dat is zo. Bij mij is het wel zo dat ik het minder heb met mensen, behalve kinderen dan. Ik vind het verschrikkelijk wat er met kinderen gebeurt, zoals kindsoldaten en al die verschrikkelijke dingen meer die er met kinderen gebeuren. Ik vind het altijd zielig als ik een hond zie die mank loopt. Maar ik heb mijn leven lang mensen behandeld als orthopedisch fysiotherapeut. Ik heb tienduizenden mensen beter gemaakt en dat is wel een heel fijn gevoel.

Nu komt een advocaat-van-de-duivel-vraag. Je bent een milieu- en dieren-activist, maar zullen mensen kunnen zeggen, voor een milieuactivist vlieg je wel veel...

Ja, dat hoor ik vaak. Daar heb ik ook een heel eerlijk antwoord op. Ik zou nooit het werk kunnen doen dat ik nu doe als ik het niet allemaal gezien had. De afstanden die ik dan moet afleggen zijn te groot om te zwemmen en te wandelen, dus pak ik het vliegtuig. Aan de andere kant, van al die broeikasgassen is maar 3% afkomstig van het vliegverkeer. Als ik met het openbaar vervoer kan, dan doe ik dat.

Wat vind je van wat je als activist tegenkomt het meest frustrerend?

Politiek! Industrie ook, bij de industrie zie ik soms een sprankje hoop. Kijk bijvoorbeeld eens naar Ecofish uit Urk, die nu bezig zijn met een snelle dodingsmethode aan dek, waar vissen onmiddellijk bedwelmd worden. Die methode is door IMARES *) ontwikkeld en dat is onder andere wat wij bij de *Eurogroup for Animals* proberen Europees te implementeren. Ik zou liever zien dat er helemaal niet gevestigd werd, maar laat de vissen dan in ieder geval niet zo idioot lang lijden. Vissen kunnen uren lijden!

Het zijn ongelofelijk taaie dieren. Zelfs als je hun ingewanden er uit snijdt, kunnen ze nog steeds tot 35 minuten lang leven. Omdat ze een zuurstofvoorraad in hun hersenen hebben, kunnen ze via hun ruggelemerg nog altijd pijn, angst en stress ervaren, ook al zijn hun hart en ingewanden eruit gerukt.

Wat vind je frustrerende reacties uit het publiek?

Toen ik hieraan begon dacht ik: 'Ik ga ongelofelijk veel tegengas krijgen.' Maar de negatieve reacties die ik, in de negen jaar die ik bezig ben, heb gehad kun je op één hand tellen. Misschien ligt dat aan de manier waarop ik het vertel. In het begin kreeg ik wel eens *hate mails* van vissers. Maar dat was vrij gauw afgelopen. Zeker toen bij de visserij gekeken werd naar: 'Hoe kunnen we het anders doen?' Ze moeten wel; we weten nu zoveel meer over vissen. Ken je het boek *Do Fish Feel Pain?* (2010) van Victoria Braithwaite? In dat boek, schrijft zij: 'Waarom komen we er nu pas achter dat vissen eigenlijk gewone dieren zijn?' En het antwoord is: 'Omdat we het niet wilden weten.'

En omdat vissen niet schreeuwen.

Ja, dan zou de hele wereld vergaan van hun geschreeuw.

Jij werkt aan het plan om 5 oktober Wereld Zeedierendag te maken?

Biljoenen zeedieren sterven, niet alleen vissen maar ook vogels, dolfijnen, walvissen, zeeschildpadden, schaaldieren, maar vooral heel veel zeevogels, die met hun snavels blijven haken in de scherpe haken van met name *long lines*. Het gaat heel langzaam, maar er zijn organisaties die het opgepikt hebben. Ik zou het fantastisch vinden als 5 oktober Wereld Zeedierendag zou worden.

Hoe sta je tegen andere organisaties, zoals Greenpeace?

Greenpeace gaat verder dan Seas at Risk en Ocean 2012, maar ook zij bewandelen een meer politieke weg: stapje voor stapje. Dat gaat ons natuurlijk niet snel en ver genoeg, maar ik denk gewoon ieder keer: alle beetjes helpen.

Hoe komt het dat de dolfijnenslacht in Taiji zoals te zien is in de documentaire 'The Cove' (2010) de hele wereld

overgaat en zoveel verontwaardiging opwekt?

Ja, zo'n slachting gebeurt overal: met koeien, met varkens, met paarden, met schapen, kippen, eenden, kalkoenen en noem maar op. Overigens groeit de weerstand tegen die dolfijnenslachting in Japan nu ook.⁶⁾

Ik denk dat het vooral ligt aan hoe door de eeuwen heen over dolfijnen is gedacht. Kijk maar eens naar de Griekse en Romeinse geschiedenis en alle verhalen en mozaïeken die er zijn van dolfijnen. De dolfijn heeft een grote aaibaarheidsfactor.

Kun je kort aangeven waarom het Dolfinarium slecht is?

Het Dolfinarium is net zo slecht als een dierentuin. In dolfinaria hebben dieren niet de ruimte om zichzelf te kunnen zijn. Ze zwemmen in de natuur dagelijks enorme afstanden van wel honderd kilometer of meer en moeten diep duiken om op hun eten te jagen. In een dolfinarium leven ze in een betonnen kuip, met honderden schreeuwende kinderen en harde muziek. Die dieren worden daar gek. Van alle dolfijntjes die daar geboren zijn met het kunstmatige inseminatie fokprogramma, zijn er maar een paar in leven gebleven. Er is net weer een dolfijntje dood geboren. De weerstand groeit. Sea First en andere organisaties zullen in de nabije toekomst steeds meer acties ondernemen in de media maar ook ter plaatse, tegen het Dolfinarium.

Vind je de Partij voor de Dieren een hoopgevende ontwikkeling?

Natuurlijk! En het feit dat de Nederlandse Partij voor de Dieren allerlei andere Europese politieke bewegingen in gang heeft gezet. Dat is toch een geweldige ontwikkeling!

Ik neem aan dat je ook bent voor emancipatie van vrouwen, kinderen en homoseksuelen. Je kan niet zeggen: 'Ik ben aardig voor die dieren, maar voor die dieren niet.' Het gaat om een holistische visie. Zoals je weet

ben ik ook betrokken bij vrijdenkersorganisatie De Vrije Gedachte en die vrijdenkers vinden alles over mensen prima, maar zodra ik over andere dieren begin en veganist ben vinden ze me totaal gek geworden. Dat ik het persoonlijk ben vinden

ze oké, dat is mijn hobby, maar dat ik zeg dat vrijdenken niet alleen leidt tot atheïsme – dat vinden ze logisch – maar ook veganisme, dat begrijpen ze niet. Ik vind dat je geen vrijdenker kunt zijn en niet ook veganist. Zij vinden dat intolerant en fundamentalistisch.

Laat mij daar maar een keer een lezing geven!

Ik ben lid van een club vanwege waar die organisatie voor staat en niet per se omdat ik het goed met alle mensen kan vinden.

Dat begrijp ik wel. Dat is vaak een beetje schipperen, maar weet je, ik zeg het nog een keer: Alle beetjes helpen! Elk stapje dat we kunnen maken, is meegenomen.

Er gebeurt wel wat. Zelfs in China mag nu bij *alle* officiële overheidsgelegenheden geen haaienvinnensoep meer geserveerd worden.

In China zijn er veel medicijnpraktijken die desastreus zijn voor dieren en daar zie je een link tussen vrijdenken en dierethiek. Maar, stel dat het wel zou werken, bijvoorbeeld zeepaardjes, haaienvinnen of tijgerpillen, dan is het nog niet ethisch verantwoord.

Inderdaad, maar gelukkig weten we dat het niet werkt! Dat is wetenschappelijk aangetoond. Het is een kwestie van tijd...

a) In: Dos Winkel, *De huilende zee*

b) *De huilende zee*, p. 266.

c) 'Vissen naar verbanden.'

d) IMARES (Institute for Marine Resources & Ecosystem Studies) is een onderzoeksinstituut van Wageningen University dat zich toelegt op strategisch en toegepast marien ecologisch onderzoek.

e) Een monografie over ethiek in relatie met dolfijnen is: Thomas I. White, *In Defense of Dolphins. The New Moral Frontier*, 2007.

Kerstmis voor onge- lovige jongeren

Anton van Hooff (foto zie pag. 3)

Of ik in vijf minuten kon vertellen wat kerstmis voor een atheïst betekende? Dat was de vraag die de jongerenzender *Funkx* (aan de Rijnmond) mij op 22 december stelde. Ik werd keurig aangekondigd als voorzitter van de atheïstisch-humanistische vereniging *De Vrije Gedachte*. Die melding gaf de gelegenheid uit te leggen wat een atheïst is. In het oud-Nederlands is een 'ongodist', zei ik, iemand die ervan overtuigd is dat god evenmin bestaat als Sinterklaas of kabouters. Dat zijn allemaal hersenspinsels. Het sprookje wordt nog gekker als die god zijn zoon in de wereld stuurt. Want dat viere christenen met kerstmis. In het Engelse

'Christmas' zit nog duidelijker het oude woord 'Christusmis'.

Altijd en overal hebben mensen midden in de winter een lichtfeest gevierd. De eeuwig groene dennenboom staat voor de hoop op de zonnewende. Natuurlijk is het lekker zo midden in de winter even

2009.gada Ziemassvētku vakarā
pasaulē ir nākusi
Marta van Hooff
is op kerstavond 2009 aan haar
leven begonnen.

Ook een goed 2010.
Ari jums labu 2010!

Aija, Anton, Anna & Kristiaan
Van Oldenbarneveltstraat 16B
NL-6512AW Nijmegen
Tel. 024-3240730
e-post: anton.van.hooff@swanadoo.nl

Puella nata est nobis

een pauze te hebben, gelegenheid om samen te zijn met familie en vrienden. Zo logeert op dit moment een van de kleinkinderen bij ons.

Wij hebben nog een speciale reden voor een feestje: vijf jaar geleden werd onze dochter Marta geboren op kerstavond, een geintje van god, zodat ook wij iets te vieren hadden.

Ten slotte was de vraag of er meer rekening moest worden gehouden met niet-christenen. Ja zeker. Christenen worden nog altijd bevoorrecht. Waarom betalen kerken geen Onroerende Zaak Belasting? En waarom zijn op *christelijke feestdagen* de winkels gesloten? Christenen mogen best op die heilige dagen hun zaken dicht houden en niemand dwingt hen om dan te shoppen.

Zo hoop ik het bevrijdende evangelie (= goede boodschap) van het atheïsme onder de jeugdige Rijnmonders verbreid te hebben.

Massa en energie

Jan Willem Nienhuys

In *De Vrijdenker* 2015-01 zet Fons Tel zijn visie op tal van zaken uiteen, en wat betreft de natuurkunde haalt hij uitvoerig de eigenzinnige theorieën van Berry Uiterwijk Winkel aan. Kennelijk belet 'vrijdenken' niet dat men in allerlei van werkelijkheidszin gespeende leunstoelbedenksels gelooft met een stelligheid waaraan monotheïstische fundamentalisten nog een puntje kunnen zuigen. Die fundamentalisten hebben nog het excuus dat er heel veel anderen zijn die denken dat hun heilige boek wat voorstelt.

Een van de dingen die opvalt, is dat Tel in navolging van Uiterwijk Winkel kennelijk niet eens snapt wat een formule is, in dit geval de formule van Einstein (die met de E, m en c). Het idee van een formule is dat je voor de letters getallen moet invullen. Laat ik een voorbeeld geven. We nemen een auto met een massa van 1000 kilogram in gedachten, die een snelheid van 30 meter per seconde heeft ten opzichte van (bijvoorbeeld) een stilstaande waarnemer langs de kant van de weg. In het referentiestelsel van de waarnemer is de kinetische energie van de auto $1000 \times 0,5 \times 30 \times 30$ joule. Dat is 450.000 joule. Deze kinetische energie 'heeft' een bepaalde massa, die we vinden door te delen door het kwadraat van de lichtsnelheid (ongeveer 300.000.000 meter per seconde). We vinden 0,000005 milligram. In het referentiestelsel van de stilstaande waarnemer is de massa

van de bewegende auto dus iets groter. Voor de chauffeur van de auto is de eigen auto niet in massa toegenomen, maar wel die van een auto die langs de kant van de weg 'stilstaat'.

Ik citeer Einstein zelf: 'de massa van een lichaam is een maat voor de energie ervan. Als de energie verandert met L, dan verandert de massa in dezelfde zin met L/9.1020 als de energie in erg en de massa in grammen gemeten wordt.' Het is volkomen duidelijk uit de rest van het artikel van Einstein dat massa moet worden opgevat als traagheid, namelijk de verhouding tussen kracht en de daaruit resulterende versnelling.

In feite had Einstein een nog preciezere formule gegeven voor het verband van massa en energie van bewegende objecten. Fracties van milligrammen voor een auto van duizend kilo zijn feitelijk onmeetbaar, maar een deeltje in een deeltjesversneller dat een snelheid heeft van 99,9 procent van de lichtsnelheid heeft een massa die ruim 22 maal die van de rustmassa is.

Kortom, de m in de bekende formule betekent niet massa of materie, maar een hoeveelheid massa, dus een getal dat een aantal kilo's voorstelt. In natuurkundige formules stellen de letters meestal dingen voor waar je een getal voor moet invullen, en als er een gelijkheid staat wil dat zeggen

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis

dat er links en rechts hetzelfde uitkomt na invullen. Als je 'prijs is aantal maal stuks' omzet in een formule $p = a \cdot s$, drukt dat geen mystieke wezenseenheid tussen prijs en aantal uit. Het blijft een rekenregel en zo is het ook met natuurkundige vergelijkingen.

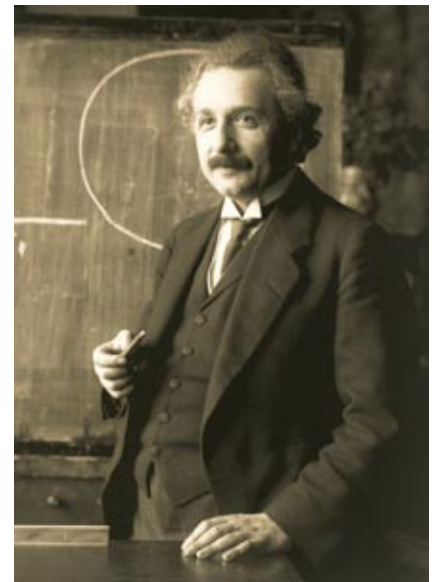
Inderdaad was de kernsplijting een dramatisch voorbeeld van de identiteit van **Albert Einstein** →. Toen bepaalde mysterieuze resultaten op het gebied van radioactiviteit om een verklaring vroegen, kwamen Lise Meitner en haar neef Otto Robert Frisch er tijdens een kerstwandeling eind 1938 achter hoe het zat. Ze waren eigenlijk aan het langlaufen in de bossen bij Kungälv in Zweden, maar toen ze even moesten rekenen met potlood en papier deden ze hun ski's af en gingen op een omgevallen boomstam zitten. Als een uraniumkern uiteenvalt in twee veel kleinere stukken (krypton en barium), dan zijn aanvankelijk die dochterkernen vlak bij elkaar en ze stoten elkaar sterk af, waardoor ze van elkaar wegvliegen. De hoeveelheid bewegingsenergie die ze dan krijgen, kun je uitrekenen. Die moet ergens vandaan komen. Tante Meitner bedacht dat ook bekend is hoeveel massa er ontbreekt. De kernen van de splijtingsproducten zijn namelijk samen een beetje lichter dan die van de oorspronkelijke kern. Met de formule van Einstein kon worden nagegaan dat de hoeveelheid energie precies correspondeerde met het massaverschil (met materie-antimaterie-annihilatie heeft het niets te maken, zoals verdergaande studie in de twintigste eeuw leerde). Het was daarmee opeens veel aannemelijker dat het mysterieuze 'vervalproduct' dat collega Hahn gevonden had, niet een soort radium was – wat Hahn dacht – maar inderdaad barium. Meitner en Frisch bedachten toen de term kernsplijting. Helaas kreeg Hahn in zijn eentje de Nobelprijs voor deze ontdekking van Meitner en Frisch. Hij had overigens wel het fatsoen om in zijn dankwoord tijdens de uitreiking (1946) hun beider rol uitvoerig te bespreken (donderend applaus) en later een deel van het geldbedrag aan Meitner te schenken.

Elke hoeveelheid energie 'heeft' ook een massa, dat wil zeggen dat die meetelt in vergelijkingen voor de bewegingen van objecten. Hoe het in detail zit, daarvoor moet u bij de natuurkunde zijn, en dan niet bij zonderlingen zoals Ui-

terwijk Winkel. Het praktische belang is niet alleen de energie die bij kernsplijting vrijkomt, maar ook de hele elementaire-deeltjes-fysica en zelfs in zekere zin de werking van uw navigator in de auto. De zogeheten Lorentz-transformaties werden door Einstein afgeleid door alleen aan te nemen dat alle waarnemers altijd dezelfde lichtsnelheid in vacuüm zien, en uiteraard ook

dingen als 'wanneer A een snelheid heeft ten opzichte van B, dan heeft B dezelfde maar tegengestelde snelheid ten opzichte van A'. Daardoor worden ruimte en tijd in bewegende referentiestelsels als het ware met elkaar vermengd, en evenzo energie en impuls. Die vermenging van tijd en ruimte is noodzakelijk om te zorgen dat alle waarnemers exact dezelfde natuurwetten 'zien' (in het bijzonder de wetten van Maxwell), ongeacht hun bewegingstoestand. Daar komt de formule vandaan over de energietoename van bewegende massa's. Maar wie een navigator gebruikt, luistert eigenlijk naar het tikken van een klok in een snel bewegende satelliet, en als men niet correct rekening zou houden met relativistische effecten dan zou de navigator enorme fouten maken.

Zo'n formule als die van Einstein is onderdeel van een hecht weefsel van onderling samenhangende theorieën die allemaal gesteund worden door een groot aantal experimentele resultaten, en eigenlijk impliciet ook door de correcte werking van een onnoemelijk aantal technische producten. Het is alleen mysterieus als men de natuurkunde niet snapt.

Mijn ontkering

Ewout Klei

Halleluja! Net als Anton van Hooff ben ik ook 'ontkeerd'. Over mijn breuk met de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de orthodox-christelijke leer heb ik uitgebreid geschreven in de bundel *Vrij gemaakt?* van Lammert Kamphuis. In die bundel komen 15 dertigers, vrijgemaakten, andere christenen en afvalligen, aan het woord, die

vertellen hoe ze geworsteld hebben met de God en de kerk van hun jeugd. Natuurlijk kon ik daarin niet alles kwijt wat ik wilde vertellen. Dat zal ook in dit stukje, dat ik speciaal voor *De Vrijdenker* heb geschreven, niet kunnen. Misschien moet ik in de toekomst nog een keer een heel boek aan mijn moeizame relatie met God wijden. *Aldus sprak de ezel* lijkt mij wel een aardige titel, een knipoog naar Friedrich Nietzsche en Gerard Reve. Lekker blasfemisch, provocerend en toch ook een beetje twijfelend, omdat ik niet voor 100% zeker weet dat God niet bestaat en als mens toch ook de behoefte heb aan

liefde en begrip en misschien zelfs wel aan verlossing.

Geloof was voor mij lange tijd synoniem met het christelijk geloof en het christelijk geloof was synoniem met het calvinisme, waar de vrijgemaakt-gereformeerde leer weer een variant op is. God was voor mij de Almachtige Vader in de hemel, Big Brother uit 1984, Hij die alles zag en ook onze gedachten kon lezen. Op de lagere school hield ik van God. Toen ik op de middelbare school naar catechisatie moest en daar leerde dat mensen die niet waren uitverkoren voor eeuwig zouden branden in de hel, kreeg mijn naïeve geloof echter

een flinke klap, een klap waarvan ik mij nooit meer heb hersteld. Ik werd op mijn dertiende geestelijk ontmaagd. Ik was mijn onschuld kwijt.

De belangrijkste reden dat ik ben gaan twijfelen was niet omdat de Bijbel historisch nogal onbetrouwbaar is, maar omdat de christelijke leer, als je die consequent doordenkt, ontzettend onrechtvaardig is. God is almachtig en had dus alle ellende op de wereld kunnen voorkomen. Ergo: God wilde die ellende. Hij geeft via een dogmatische kronkelredenering ons mensen daarvan de schuld, maar dat neemt niet weg dat hij ook een heel leuke, lieve en gezellige wereld had kunnen scheppen waar alles melk en honing, koek en ei was.

De Almachtige wilde niet alleen het kwaad, hij wilde ook daadwerkelijk bloed zien. Abraham moest zijn zoon Izaäk offeren, God offerde Jezus (die hij tegelijkertijd ook zelf was) aan het kruis. Voor christenen is het offer het ultieme bewijs van Gods liefde, terwijl ik hier

zo mijn twijfels over heb.

Toen ik geschiedenis ging studeren in Groningen sloeg de twijfel nog meer toe. De doodssteek gaf *Donner la mort* (De dood geven) van Jacques Derrida, een boeiend boekje over de betekenis van het offer bij de filosofen Søren Kierkegaard, Martin Heidegger en Jan Patočka. De wil van God, die tot je spreekt via het geweten, is je eigen stem volgens Derrida. Je noemt deze innerlijke roeping God, maar je spreekt gewoon met jezelf. Ik had jaren in angst geleefd, ik was bang voor de God die over mijn schouder meekleek en in mijn hoofd zat. Deze God bleek een projectie. Door de hele tijd met andere christenen over God te praten werd mijn projectie gevoed, maar toen ik geen lid meer was van de christelijke studentenvereniging ging wat er nog restte van mijn geloof als een nachtkars uit. Ik had God de dood gegeven.

Mijn daad van deïcide had mij verlost van de vloek van Calvijn, maar ik bleef verweesd achter.

Tegelijk met God had ik ook een deel van mijzelf gedood. Ik verlang nog steeds naar iets beters, iets mooiers.

Misschien bestaat God wel. In mijn droom is zij een prachtige engel in een wit jurkje, vol van liefde en begrip. Als ik haar een vraag wil stellen drukt ze haar vinger op mijn mond. Ik mag niks zeggen. Ze kijkt mij diep aan en trekt mij mee naar de dansvloer. Ik onderga mijn lot gewillig, als een lam dat naar de slachtbank wordt geleid. Terwijl zij om mij heen dartelt en pirouettes maakt is de zin van het leven en het universum opeens duidelijk.

Thinking out loud.

Ewout Klei (1981) is politiek historicus. Hij is auteur van *Klein maar krachtig dat maakt ons uniek* (2011) en *Van God los. Het einde van de christelijke politiek?* (2014).

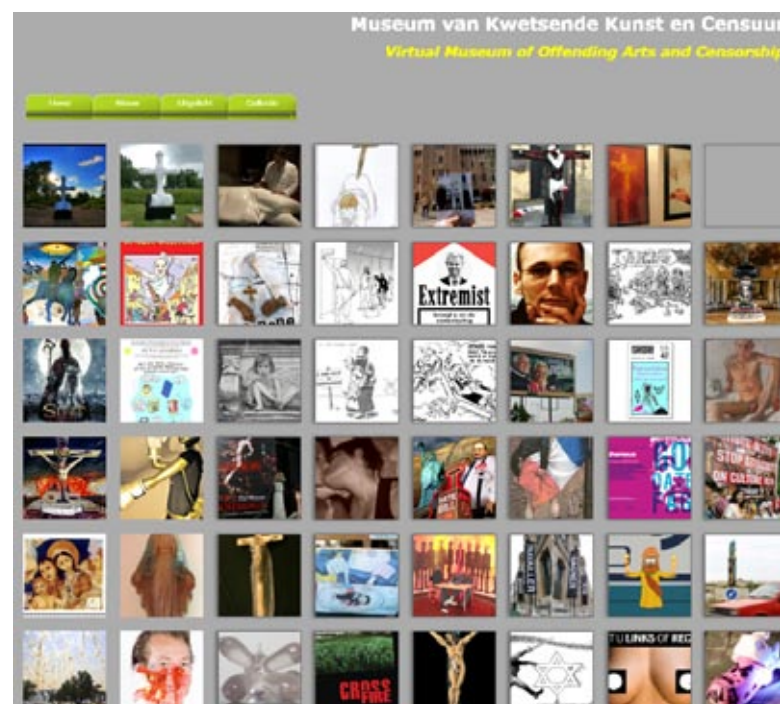
De kunst van het kwetsen

Floris van den Berg

In het debat over de grenzen van de vrijheid van expressie slaat Flemming Rose de spijker op zijn kop: 'niemand heeft een bijzonder recht om niet te worden beledigd.' Rose betoogt dat de vrijheid van expressie nu eenmaal tot gevolg kan hebben dat mensen zich beledigd of gekwetst kunnen voelen. Rose noemt mensen die bepleiten dat er rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat mensen gekwetst worden of geweld gaan gebruiken 'beledigings-fundamentalisten'. De open samenleving berust op de vrijheid van expressie: mensen mogen doen wat ze willen, zolang ze anderen geen fysiek schade berokkenen, of daarmee dreigen. Dus: beledigen mag, dreigen met geweld of toepassen van geweld mag niet. Het is zaak dat degenen die lange tenen hebben – waaronder moslims – leren omgaan met satire en kritiek. Het rekening houden met (mogelijke) gekrenkte of boze gevoelens leidt tot een inperking van de vrijheid van expressie. Een zo groot mogelijke vrijheid van expressie leidt tot een publiek debat waar alles kan worden bekritiseerd. Een zo groot mogelijke vrijheid van expressie leidt tot de beste kans op waarheidsvinding en het goede. Een zo groot mogelijke vrijheid van expressie leidt ertoe dan mensen zich vrij kunnen ontplooiën. Een open samen-

leving is een speelse samenleving, waar mensen satire kunnen bedrijven en het leven kunnen vieren. De vraag is nu: blijven we vasthouden aan het morele en politiek ideaal van de open samenleving of laten wij ons de vrijheid afpakken?

Iedereen lijkt te zijn voor de vrijheid van expressie, in theorie althans. Het gaat erom of je ook nog voor de vrijheid van expressie bent als er een uiting is die je zelf verachtelijk, beledigend, kwetsend vindt, of waarvan jij meent dat anderen dat vinden. Je kunt het zelf uitproberen in het

Virtuele Museum voor Kwetsende Kunst (www.kwetsende-kunst.nl). In dit museum zijn kunstwerken opgenomen (en cartoons vallen daar onder) waar heibel over geweest is. Er zijn thans honderden kunstwerken in het museum opgenomen. Bij elk kunstwerk staat een bondige uitleg over wat de ophef was. Die ophef betreft dan een oproep tot censuur. In het museum zijn de Mohammed cartoons vanzelfsprekend opgenomen, ook die van Charlie Hebdo. Het museum herbergt niet alleen kunstwerken die moslims boos maken, ook andersoortige gelovigen tonen zich beledigd. Religie, (homo)seksualiteit en bloot blijken veelvuldig problematisch te zijn. Het is beangstigend om te zien dan zelfs in open samenlevingen (zelf)censuur voorkomt.

Wie het museum wil bezoeken komt bij de openingspagina terecht met daarop naast een afbeelding van de Déclaration des Droits de l'Homme et du

Citoyen, dat een monument is voor de ontwikkeling van de open samenleving, gebaseerd op mensenrechten waaronder vrijheid van expressie. Wie het museum bezoekt, loopt het risico om beledigd te worden.....

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis

Er ontbreekt een werkwoord voor de onafwendbare scheiding des geestes

Ben Warner (foto zie pag. 5)

Met het werkwoord geloven is wat betekenisgeving en –waarde betreft iets aan de hand dat tot ongeloofwaardigheid leidt. Geloven past in een oplopende cognitielijn. Geloven is een vorm van denken en denken is een brug naar weten. Tussen geloven en denken en weten zit een proces dat we benoemen als leren kennen, dat eindigt in kennen.

Kennen rust op feitelijk bewijs. Een mens kan niet zeggen dat hij iets kent als hij er geen kennis van heeft genomen. Kennisneming berust op waarneming. Alles wat we waarne-

men is in zoverre waar dat er zintuiglijk contact is geweest. Dat geldt zelfs voor geestesvoorstellingen als fantasieën, want ook die maken deel uit van een soort innerlijke waarneming. Dat wil niet zeggen dat wat we hebben waargenomen ook waar is of als waar mag gelden in de duiding of gevolgtrekkingen. Waarnemen is eerst en vooral voor waar aannemen als kennismaking om het daarna tot onze werkelijkheid te verklaren en er kennis van te maken.

Een fata morgana wordt onmiskenbaar gezien en dus waargenomen, maar wat we zien is op zich niet conform de werkelijkheid die we denken te zien. We noemen dat zinsbegoocheling. Goochelaars en illusionisten maken vakkundig gebruik van die vermeende waarnemingen. Waanzin is een doorgaans als negatieve bron ervaren voorstelling van zaken.

Een mens kan zeggen: ik geloof dat Jan ziek is. De gelover weet het dan nog niet zeker, maar hij heeft aanwijzingen die voor hem reden zijn om met enige zinvolheid dat geloof uit te spreken. Een mens kan ook zeggen: ik denk dat Jan ziek is. De denker weet dan evenmin of dit zo is, maar uit omstandigheden of zekere aanwijzingen concludeert hij dat Jan wel eens ziek kon zijn en die gedachte spreekt hij dan uit. Jan is bijvoorbeeld niet op een afspraak verschenen terwijl de wachtenden hem kennen (daar heb je dat woord) als iemand die getrouw

zijn afspraken nakomt en anders tijdig laat weten dat hij al of niet om een genoemde reden, die overigens niet waar hoeft te zijn, niet kon komen. Die conclusie is voorsnog niet zeker en dus niet hard te maken. Nogmaals, het is een gedachte gebaseerd op eerdere kennismakingen en –waarnemingen van Jan's gedrag in het verleden. De uitspraak 'Jan is ziek' moet door kennis worden gestaafd. Op de vraag hoe weet jij dat?, moet een antwoord komen in de trant van: Ik kom net bij hem vandaan en hij ligt met koorts op bed. Het antwoord kan ook luiden: Ik hoorde het zojuist van Jan's dokter. Dat antwoord geeft nog geen 100 procent zekerheid. Heeft die dokter wel een juiste diagnose gesteld? Spreekt de dokter wel de waarheid? Geloven de denker en zijn gesprekspartner de dokter? De reputatie cq. de betrouwbaarheid van de dokter speelt nu een rol in het kennisgehalte betreffende Jan's gezondheidstoestand. De mate waarin de twee met elkaar sprekenden de dokter kennen maakt hun aanname zekerder.

Rechters hebben in een zaak al deze overwegingen te maken om met de grootst mogelijke zekerheid een terechte uitspraak te doen. Weten en denken te weten herbergen nog behoorlijke twijfels en onzekerheden. Laat staan geloven, dat in de hiërarchie van onwetendheid naar absolute kennis op de één na onderste plaats staat.

Egyptische goden:
Horus, Osiris en Isis

Wanneer het werkwoord geloven wordt gebruikt in de betekenis van godsdienstig geloven komen de zaken anders te liggen. De uitspraak 'Ik geloof in god' betekent dat de gelovige van mening is, dat er een oppermachtig wezen is met de eigenschappen en prestaties, zoals die worden beschreven in geschriften dan wel aanvaard door profeten en de geloofsgemeenschap. De uitspraak 'Ik geloof in een god' betekent hetzelfde, met dit verschil, dat er sprake kan zijn van meer goden of één god die niet specifiek wordt omschreven door een bijbehorende leer of religieuze definitie.

Geloven in god geeft wat anders aan dan de uitspraak Ik denk aan god of god is mijn leidsman. Ik sprak in het voorafgaande van een cognitielijn, waarbij geloven een vorm van denken is. Een mens kan niet beweren Ik geloof in god, maar ik denk dat hij niet bestaat. Dat is een logische tegenspraak en bovendien letterlijk onzinnig. Voor het omgekeerde geldt hetzelfde.

Geloven in is synoniem met denken dat. Beide uitspraken verschillen significant van de uitspraak Ik weet dat er een god is. Eenvoudigweg om-

dat weten bewijs veronderstelt en bewijzen berusten op waarnemingen. De uitspraak Ik geloof in god maar weet niet of hij bestaat is echter een zinnige uitspraak, omdat deze betekent, dat er zonder bewijs van weten geen sprake kan zijn. Deze uitspraak geeft tevens inhoud aan het essentiële verschil van betekenis tussen de werkwoorden geloven en weten. Aan de kant van ongelovigen of twijfelaars komt de betekenisgeving anders te liggen. Een agnost kan zeggen: Ik weet niet of er zoiets als god of een god bestaat. Hij kan ook zeggen: Het kan zo zijn, het kan ook niet zo zijn. Ik weet het gewoonweg niet.

De agnost is dan noch gelovig, noch ongelovig. Je hebt weinig aan zo'n uitspraak, tenzij iemand verwacht nog in zijn leven concreet bewijs voor het een dan wel het ander in handen (= denken) te krijgen. Als een gelovige van de orthodoxe soort die uitspraak aanvaardt, aanvaardt hij impliciet de mogelijkheid van 'het kan ook niet zo zijn'. Aangezien voor een diepgelovige het bestaan van god geen vraag meer is, kan hij de agnost in zijn uitspraak niet aanvaarden. De atheïst met zijn volstrekte afwijzing

van zoiets als een oppermachtig wezen wordt in het geheel niet door de diepgelovige geaccepteerd. Het komt er in de praktijk dan op neer dat laatstgenoemde vindt dat hij wel mag geloven op zijn wijze, maar dat een ander niet mag denken op diens wijze.

Bedenk eens wat er zou gebeuren als fanatieke seculieren op het oordeel van gelovigen over hun denkwijze op dezelfde manier zouden reageren als nu fanatieke islamieten doen bij kritiek en afwijzende oordelen aangaande hun geloof. Bedenk ook wat het betekent, dat seculieren geweldloos de discussie aangaan en de ander ongemoeid laten als deze zich niet opdringt en zijn geloof als enige waarheid en realiteit bestempelt en eerst en vooral voor zichzelf houdt. Hoe kunnen we überhaupt elkaars terrein bediscussiëren als we geen criterium hebben dat als arbiter optreedt? De logica of de wetenschappelijke bewijsvoering bijvoorbeeld. Hoe kunnen we verder overleggen als de taal geen woord heeft dat een betekenis heeft tussen geloven en weten en de definities over en weer niet worden aanvaard?

Rock stars van de rede

Bespreking film *The Unbelievers* (2013)

Floris van den Berg (foto zie pag. 24)

'I am against religion because it teaches us to be satisfied with not understanding the world.' Richard Dawkins

Een road movie met atheïsten als 'freakshow', dat is in het kort de film *The Unbelievers* (2013) van regisseur Gus Holwerda. De 'freaks' zijn bioloog **Richard Dawkins** en astronoom **Lawrence Krauss** (resp. links en rechts op de foto). Beiden zijn zij wetenschappers, populaire wetenschapspopularisatoren en uitgesproken atheïsten. Zo reizen ze al debatterend en lezingen gevend de wereld over. Niet zozeer om te vertellen over de evolutietheorie (Dawkins) en over kosmogonie (Krauss) college te geven, maar om atheïsme te verkondigen. De debatten met gelovigen zijn meesterlijk. Zo is er een interview waarin Dawkins debatteert met een bisschop. De bisschop blijkt werkelijk geen jota van de evolutietheorie te begrijpen. Keer op keer legt Dawkins weer uit dat evolutietheorie niet betekent dat organismen bij toeval zijn ontstaan, maar ook niet dat er een ontwerper aan te pas is gekomen. Evolutie is het proces van toevallige genetische mutatie en natuurlijke selectie waarbij toevallige eigenschappen sommige organismen doen overleven in een

specifieke natuurlijke omgeving en andere niet. In tal van boeken, zoals *Unweaving the Rainbow*, en *Climbing Mount Improbable* heeft Dawkins dat helder uiteengezet. Het lijkt aan dovemansoren besteed. Waar Dawkins de basisprincipes van de evolutietheorie uitlegt, moet Krauss het publiek zien te overtuigen dat er iets uit het niets kan ontstaan. De *opinio communis* is immers: *ex nihilo nihil fit*: uit het niets kan niets ontstaan. Ook veel atheïsten hebben die mening/intuïtie. Gelovigen menen de oplossing te hebben: god heeft het begin gemaakt.

De gelovigen vergeten echter dat dit het fundamentele probleem niet oplost, immers: wie heeft god dan gemaakt?

Als het antwoord luidt: god is uit het niets ontstaan, god heeft zichzelf geschapen, of god bestond altijd al, dan is dat hetzelfde probleem als een universum dat altijd al heeft bestaan of dat uit het niets is ontstaan. Dit is een wetenschapsfilosofische benadering.

Krauss en Dawkins kiezen er vooral voor om door middel van wetenschappelijke antwoorden op religieuze vragen te laten zien dat religie ofwel overbodig is, ofwel de verkeerde antwoorden geeft. Krauss en Dawkins betogen met overtuiging en overtuigend dat wetenschap/rede en religie elkaar uitsluiten. Zij laten zien dat wetenschap de enige methode is om te komen tot betrouwbare kennis van de werkelijkheid en dat die kennis behoorlijk tegenintuïtief kan zijn. Krauss merkt op dat kwantummechanica contra-intuïtief is, maar dat we door wetenschap gedwongen worden te accepteren dat de wereld zo in elkaar zit. Dawkins merkt op dat dat wat wij *common sense* noemen het functioneren van de hersenen is om te overleven op de savanne. In de savanne kom je met *common sense* een heel eind, maar om de wereld te leren kennen, zul je je over de beperkingen van *common sense* heen moeten tillen. Dat is precies het doel van onderwijs. En dat lukt maar heel beperkt. Krauss en Dawkins zijn bevlogen wetenschappers die zich verwonderen over het feit dat mensen vasthouden aan een betoverd wereldbeeld en niet ontvankelijk zijn voor de schoonheid van het wetenschappelijke wereldbeeld. Het doet mij denken aan wat W.F. Hermans over wetenschap schreef in zijn roman *Nooit meer slapen* (1966): 'Wetenschap is de titanische poging van het menselijk intellect zich uit zijn kosmische isolement te verlossen door te begrijpen.'

Bij een aantal atheïstische bijeenkomsten waren er demonstraties en tegendemonstraties. Zo is er in Australië een demonstratie door boze moslimmannen. Een van de vrouwelijke atheïsten vraagt door de megafoon: 'Where are your women?' De bebaarde mannen in witte jurken overleggen even met elkaar om een antwoord te formuleren. Dan zijn zij er uit. Terwijl de atheïsten 'Where are your women?' scanderen, scanderen de moslims: 'Infidels! Infidels!' In de film zien we ook een stuk van de rede van Ayaan Hirsi Ali, ex-moslim die zich inzet voor de rechten van vrouwen in de islam. Zij vertelt waarom zij haar autobiografie *Infidel* heeft genoemd: ze werd door moslims uitgescholden voor *infidel*, totdat zij beseftte dat ze maar al te graag *infidel* was en niet langer moslim. Ze draagt de term als een eretitel. In de film zitten een aantal korte atheïstische statements van een aantal celebrities, onder wie Stephen Hawking, Ayaan Hirsi Ali, Sam Harris, Cameron Diaz, Woody Allen, AC Grayling, Ian McEwan, Daniel Dennett, Bill Maher, Penn Jillette, Ian McEwan, David Silverman, Ricky Gervais en Tim Minchin. Het beoogde doel van deze visuele namedropping is dat al deze mensen publiek voor hun atheïsme durven uitkomen.

Een groot deel van de film bestaat uit informele gesprekken tussen Dawkins en Krauss en scènes backstage met ontmoetingen met de organisatoren, met fans en met (vervelende) betweters die uitleggen dat god/allah toch echt wel bestaat.

Het duo Krauss en Dawkins wordt onthaald als popsterren en treedt op in uitverkochte auditoriums. Wie cynisch wil zijn kan zeggen dat de film een propagandastunt is voor hun boeken. Dawkins *best-selling* boek is *The god delusion*. Lawrence Krauss promoot *A universe from nothing. Why there is something rather than nothing*. In de 19de eeuw toerde vrijdenker Robert Green Ingersoll (1833-1899) door de VS om te spreken en debatteren over atheïsme (al sprak hij van agnosticisme). Zijn retorische talenten zijn befaamd en hij trok volle zalen, maar hij leefde vóór de techniek van het opnemen van beeld en geluid. Dus wij kunnen het niet herbeleven. Het is fantastisch dat twee wetenschappers volle zalen trekken met de boodschap van atheïsme. De laatste plek die ze aandoen is de legendarische Rally of Reason (2012) in Washington DC waar enkele tienduizenden mensen in de regen uiting geven aan het ongeloof en in de VS en in veel landen ter wereld, is dat niet gewoon. Het is tekenend dat de grote nieuwszenders geen enkele aandacht aan dit evenement hebben besteed. Amerika is in de greep van de gelovigen. Wie dacht dat in de 21ste eeuw religie wel eens eindelijk zal verdwijnen, komt bedrogen uit. Een ding is zeker: religie zal ons nog veel narigheid brengen. Wie een betere wereld wil, wie de waarheid nastreeft, die beginne met atheïsme. Deze film is edutainment van de bovenste plank, al viel de keuze van de begeleidende muziek bij de film bij mij niet in de smaak.

De film doet denken aan twee vergelijkbare films. De BBC documentaire *The Root of All Evil?* (2006) waarin Richard Dawkins de wereld over reist om (mijn woorden:) reli-gekkies te interviewen. Het interview met de moslimfundamentalist van Amerikaanse seculier joodse afkomst in Jeruzalem laat ik aan mijn studenten zien als voorbeeld van hoe morele paradigma's verschillend kunnen zijn. We zien de clash tussen rationeel liberalisme met islamitisch paternalisme. Dawkins verliest zijn geduld als de moslim gaat beweren dat mannen in het westen ervoor moeten zorgen dat westerse vrouwen er niet als hoeren bijlopen. De andere film is *Religulous* (2008) van de komiek en atheïst —**Bill Maher**. Om die docu-film heb ik hard gelachen, al is de boodschap dat religie veel ellende brengt shockerend. Deze beide films zijn inhoudelijker dan *The Unbelievers*. Het is natuurlijk de bedoeling dat mensen niet alleen *The Unbelievers* kijken, maar nog veel meer, en uiteraard lezen. *The Unbelievers* is een *teaser* van de rede.

Bij zijn toespraak in Washington merkt Krauss op dat alles geridiculiseerd mag worden: wetenschap, politiek en ook religie. Er volgt luid applaus. Zolang Krauss in abstracto over religie spreekt is iedereen (in ieder geval de atheïsten) het met hem eens, maar zou hij zich ook specifiek over de islam zo uitlaten? Dat de islam en allah geridiculiseerd mogen worden? Ik schrijf deze zin op 16 februari 67 (2015), vlak na de aanslag in Denemarken op cartoonisten die Mohammedplaatjes getekend hadden. Er is nog een lange, lange weg te gaan voordat de moslims een glimp van de rede zullen opvangen. Stil zitten zwijgen helpt in elk geval niet. Maar je nek uitsteken is vragen om een vogelvrijverklaring. De islam gijzelt de vrijheid van meningsuiting. Op

internet vond ik de bespreking van de film van ene ← **Dr. Georgia Purdom**, die een ‘creationist scientist’ is. ¹⁾ Zij besluit haar uitgebreide bespreking van de film, die zij in een auditorium vol uitbundige atheïsten met T-shirts had bekeken, met deze doemgedachte:

Before the event began and I was looking out over the audience, I thought

about the fact that I was in a room full of people who most likely were going to hell. I prayed for them and especially for the children and young people, that God

would open their hearts and minds to the lies and falsehoods of atheism and the truth of Himself and His Word. I pray that parents, grandparents, Sunday school teachers, pastors, and others will take advantage of our Kids Free in 2014 offer at the Creation Museum. Equip yourself and the children and young people in your life to know that God's Word is true from the very first verse and that, while the bad news of sin is in Genesis, the good news is in Jesus Christ.

In ieder geval krijgen religiekritiek en atheïsme aandacht in de open samenlevingen van de Westerse wereld. Het is wachten op een tour door de moslimwereld.

1) Zij heeft een eigen blog: <http://blogs.answersingenesis.org/blogs/georgia-purdom/>

Renckens test skepticisme vrijdenkers

Verslag Haagse Verlichtingsborrel
12 januari 2015.

Leon Korteweg

Het was mooi om allerlei bekenden weer te zien. Ik schat dat er zo'n 50 mensen aanwezig waren; ik sprak er velen, we versterkten onze banden en overtuigingen (of stelden ze juist ter discussie) en het mooiste was dat vrijdenkers nu expliciet alternatieve geneeswijzen bespraken. Net als internationaal overlappen bij ons de termen vrijdenker en skepticus elkaar en hebben mensen hun eigen favoriet, maar voor mij is er weinig verschil, behalve dat ‘vrijdenker’ atheïsme benadrukt en ‘scepticus’ kritisch denken over meer dan alleen religie.

Eerst werd stilgestaan bij de aanslag op Charlie Hebdo in Parijs, waarna Ed Harmsen fragmenten uit de Koran voorlas waarin stond dat ongelovigen moeten worden gedood. We moeten onszelf niet voor de gek houden dat de teksten het niet bevelen, zoals nog wel eens wordt beweerd. Anderzijds benadrukte hij dat ongeveer 90% van de moslims in Nederland het doden van ongelovigen absoluut afkeuren, dus zij worstelen ermee om hun eigen opvattingen met de Koran te verzoenen. Bovendien

denken alle moslims, ook degenen die voor hun geloof zouden moorden, dat zij doen wat goed is. Onze taak is hen te laten twijfelen. Als je iemands geloof rechtstreeks aanvalt, wordt hij of zij in het defensief gedrongen: religieuze zelfidentificatie maakt het ontzettend moeilijk om kritiek op een godsdienst los te zien van persoonlijke aanvallen.

De spreker van de avond was dr. **Cees Renckens**, oud-voorzitter van de Vereniging tegen de Kwakzalverij. Hij begon over het initiatief van Anton van Hooff om een koepel op te zetten, de Kring der Rede, die verschillende Nederlandse “rationalistische” groepen zou omvatten (waaronder De Vrije Gedachte, Stichting Skepsis en de Vereniging tegen de Kwakzalverij) om acties te coördineren en gemeenschappelijke doelen te bereiken. Klinkt heel rede-

lijk als je aan alle kanten overwelddigd wordt door “believers”. In feite hebben veel mensen dubbele lidmaatschappen van deze organisaties, dus het lijkt voor de hand te liggen om samen te werken. Renckens vertelde dat hij zelf lid was van alle drie voornoemde organisaties, maar dat hij toch een goede indruk wilde krijgen of vrijdenkers wel sceptisch genoeg zijn over alternatieve geneeswijzen, op gemakkelijke wijze verwijzend naar een eind 19e-eeuws conflict daarover onder vrijdenkers.

Niet alle aanwezigen waren DVG-leden en niet alle DVG-leden waren aanwezig, dus het was niet per se representatief, maar toch stelde hij ons drie vragen: “Heeft iemand van jullie wel eens acupunctuur gedaan?” Van de circa 50 mensen gingen er 4 handen omhoog. Hij leek tevreden en vroeg: “En homeopathie dan?” Op dat moment merkte ik op: “Telt het als je er door je ouders toe gedwongen bent?” Het hele café lachte en Renckens antwoordde glimlachend: “Nou, dat zijn verzachtende omstandigheden.” Ik stak daarom niet mijn hand op, omdat het nooit mijn keuze was geweest. 3 anderen wel. Dus hij stelde zijn laatste vraag: “Wie van jullie gelooft er in God?” Eén vrouw

Leon Korteweg studeerde geschiedenis in Nijmegen en is teamleider bij Guerrilla Skepticism op Wikipedia (GSOW)

stak haar hand op, maar voegde toe: 'Maar het is een god die met een vingertje wijst van 'Gij zult dit, gij zult niet dat'. Grijnzend vroeg hij haar: "Man, vrouw?" Ze antwoordde grijnzend: "Oh, zonder geslacht." En veel mensen lachten. Tijdens de vraag- en antwoordsessie zorgde ze voor be-roering door Renckens bevoogdend toe te spreken met een persoonlijke anekdote hoe acupunctuur haar wél had geholpen. Desondanks leek Renckens tevreden en sprak de hoop uit dat samenwerking mogelijk zou kunnen zijn, al zou hij het jammer vinden als enkele gelovige VtdK-leden hun lidmaatschap zouden moeten opzeggen als zij een verbond moesten aangaan met atheïsten.

Renckens vervolgde zijn lezing over hoe van alternatieve geneeswij-

zen (of kwakzalverij, dat betekent hetzelfde, liet hij desgevraagd weten) nog nooit bewezen is dat ze effectief zijn na twintig jaar testen en testen. Toch blijven regeringen er geld aan besteden omdat elke testrapport eindigt met 'meer onderzoek is nodig' en een sterke lobby van alternenuten die eist dat bijvoorbeeld 'homeopathie nu maar eens serieus genomen moet worden' (de reden waarom Pauline Meurs, bestuursvoorzitter van ZonMW, de Meester Kackadorisprijs kreeg). Meer onderzoek is alleen nuttig als het voortbouwt op eerder onderzoek, maar dat gebeurt nooit: men test steeds hetzelfde met dezelfde insignificante resultaten. Op een gegeven moment moet je toch toegeven dat dit niet in de buurt komt van geldig bewijs voor effec-

tiviteit. Kwakzalvers kunnen hun onzin blijven verkopen zolang ze volhouden dat er ooit bewijs voor zal worden gevonden, ook al is er geen enkele reden om dat te vermoeden. Bovendien zijn premissen toch al niet plausibel: Renckens gaf voorbeelden voor acupunctuur, waarbij beweerd werd dat als je een naald in je grote teen steekt dat daardoor een foetus in de baarmoeder gedraaid kan worden. Dus Renckens is het beu: we gooien geld weg (130 miljoen dollar in de afgelopen 20 jaar in de VS, als ik hem correct citeer) aan het beproeven van middeljes waarvan we allang weten dat ze niet werken. Dat moet stoppen en in plaats daarvan moeten we deze ideeën simpelweg belachelijk maken in plaats van ze nog serieus te nemen.

Wat elke godgelovige zou moeten overdenken (1)

Een kritisch-rationele handreiking
Gerhard Elferink

De mens wikt, de mens beschikt

1. In den beginne

1. Waarom is de mens in het verre verleden tot een geper-sonificeerd godgeloof gekomen en in veel gevallen ook tot een geloof in een leven na de dood? Het antwoord hierop is drieërlei: uit hoogmoed, uit een gevoel van misdeeldheid en uit regelrechte wanhoop.
2. Vanaf het allereerste moment dat er zoiets als een men-selijk wezen zijn aarzende schreden op onze planeet zette, is dit wezen een zelfingenomen baasje geweest. Hij voelde zich al spoedig ver boven zijn mede-dieren verheven. Zo spreken wij heden ten dage nog steeds van mens en dier, hoewel wij de levende natuur toch uitsluitend in planten en dieren hebben ingedeeld.
3. De mens heeft steeds geweigerd te accepteren dat hij in de natuur gelijk wordt 'behandeld' als al die andere levende wezens. Hij voelde, en voelt zich nog steeds, oneindig meer waard dan al die andere schepsels die met hem de aarde bevolken.
4. In de dagelijkse praktijk werd het hem evenwel pijnlijk duidelijk dat de natuur alle dierlijke wezens, hem in-cluis, volkomen gelijk 'behandelt'. Hetgeen wil zeggen dat er een harde strijd om het bestaan moet worden ge-voerd, gepaard gaande met veel ontberingen en ziektes,

wat uiteindelijk in de onvermijdelijke dood resulteert.

5. Dit nu maakte hem razend door gekrenkte trots en tegelijk wanhopig, omdat hij met al zijn zelfingenomenheid niets aan deze werkelijkheid kon veranderen. Hij kon en wilde niet aanvaarden dat het leven eindig is. Dat met zijn dood voor hem alles voorbij is.
6. Mensen hebben altijd al een andere wer-kelijkheid gewild. Ze hebben altijd voor zichzelf een status-aparte in de natuur opgeëist. Als dat dan geen reële kon zijn, dan maar een denkbeeldige! Zo ontstond in de oude leefgemeenschappen stilaan het idee dat de bestaande toestand niet altijd zo geweest kon zijn.
7. Eens, lang geleden, leefden de mensen in paradijselijke omstandigheden. In absolute zorgeloosheid. In die verloren gegane paradijselijke toestand was de mens, en hij alleen, bovendien onsterfelijk geweest! Ook dit onster-felijkheidsidee eiste de mens helemaal voor zichzelf op. Zelfs voor zijn naaste verwanten in het dierenrijk was er op dit gebied niets weggelegd.
8. Vooral tijdens de periode waarin de mens zijn bestaan als jager en verzamelaar opgaf en zich als landbouwer blijvend ging vestigen, kregen verhalen en mythen uit die vroegere tijden een steeds grotere betekenis voor zo'n gemeenschap.
9. Het zich permanent vestigen bracht naast voordelen ook grote nadelen en problemen met zich mee. Men was voortaan afhankelijk van een relatief klein gebied, het-geen bij ongunstige weersomstandigheden tot misoogs-ten kon leiden.
10. Daarnaast werd men geconfronteerd met een nieuw fe-nomeen: het bezit! Jagers/verzamelaars hadden nooit veel meer bezeten dan kleding, de noodzakelijke wa-

Gerhard Elferink (Twente, 1943) is voormalig farmaceut, thans o.a. bestuurslid van De Vrije Gedachte.

- pens en wat ander eenvoudig materiaal, terwijl men als boer nu te maken kreeg met bezittingen van geheel andere aard, zoals grond, huizen, vee, oogsten, enzovoort.
11. Om het voor de jonge boerengemeenschappen nog moeilijker te maken moest men ook nog tot een vergelijk zien te komen tussen het gemeenschappelijk bezit en het onvermijdelijke privé-bezit. Dit nu werd een van de grootste problemen waar de mensheid zich ooit voor geplaatst zag.
 12. Na ontelbare pogingen in allerlei richtingen is tot op de dag van vandaag nog steeds geen bevredigende oplossing voor dit probleem gevonden. Publieke rijkdom had stevast particuliere armoede tot gevolg, terwijl anderzijds grotere private rijkdom weer tot meer publieke armoede leidde.
 13. Naast de voortdurende interne problemen met de relatie privé-bezit/gemeenschapsbezit, moest ook het totale bezit op zijn beurt weer beschermd worden tegen allerlei externe belagers. Jagende en verzamelende stammen die elkaar bepaalde jachtgebieden betwistten, konden om zo'n gebied strijd voeren maar evenzogoed elkaar uit de weg gaan. Na enig zoeken was er altijd wel weer een gebied te vinden dat men niet met anderen hoefde te delen.
 14. Een stam die zich daarentegen als boer vestigde, had zijn hele ziel en zaligheid in dat ene gebied gelegd en kon bij een twist om dat gebied ofwel zich met de inzet van alle krachten verdedigen ofwel het gebied opgeven, hetgeen dan vrijwel zeker de hongerdood betekende.
 15. Het vermogen om zich nog als jager/verzamelaar in de natuur te handhaven was bij de boerstammen na een aantal generaties natuurlijk geheel verdwenen. Het permanent op de hoede moeten zijn voor eventuele belagers was een geweldige belasting voor de vaak kleine gemeenschappen en bracht bovendien de noodzaak van het zich bekwamen in het doden van soortgenoten met zich mee.
 16. Daarmee werd een min of meer bestaand taboe doorbroken, hetgeen de weg effende voor het brute geweld om zich een blijvende en steeds dominantere plaats in de menselijke samenleving te veroveren.
 17. In de joods-christelijke mythologie wordt de herinnering aan het doorbreken van voornoemd taboe levend gehouden in de parabel van Kaïn en Abel.
 18. Van lieverlede ontwikkelden zich binnen zo'n leefgemeenschap diverse specialisaties. Het was op een gegeven moment niet meer mogelijk dat elk willekeurig lid van de gemeenschap alle noodzakelijke dagelijkse werkzaamheden zelf uitvoerde. Op die manier ontstonden de eerste beroepen.
 19. Er kwam geleidelijk een taakverdeling waarbij de een het land bewerkte, de ander het vee verzorgde, een derde de stenen gereedschappen vervaardigde, enzovoort.
 20. Ook de permanente verdediging van de gemeenschap werd na verloop van tijd toevertrouwd aan slechts een beperkt aantal leden van de stam. Door het gebruik van geweld te monopoliseren, dat natuurlijk juist in handen kwam van diegenen die qua karakter toch al tot het gebruik van geweld geneigd waren, was het gedaan met de gelijkwaardigheid en solidariteit binnen de gemeenschap.
 21. De gewapende stamleden bemerkten al gauw dat het gebruik van geweld tegen de eigen stamleden niet alleen minder gevaar voor eigen lijf en leden opleverde, maar bovendien ook nog zeer lucratief kon zijn.
 22. Men vond het niet meer genoeg dat de overige stamleden hen – als compensatie voor de bescherming – onderhielden, maar eiste meer en meer ook het leiderschap van de stam voor zich op. Zo ontwikkelde zich geleidelijk binnen zo'n stam een aparte kaste die de overige stamleden terroriseerde en uitbuitte en zich na verloop van tijd volledig van de rest van die stam isoleerde. Aldus ontstond wat men later edelen of adel is gaan noemen. De ontstane soldatenkaste zorgde er wel voor dat het geweldsmonopolie van de stam binnen de eigen groep bleef.
 23. Hoewel zij zich onderling allerlei machtsposities bevochten, waren zij het in één ding roerend met elkaar eens. Als groep moesten zij hun bevoorrechte positie handhaven en zo mogelijk nog verder uitbouwen. Derhalve maakten zij hun machtsposities onbereikbaar voor buitenstaanders en lieten nog slechts hun zonen als opvolgers in aanmerking komen.
 24. Zo ontstond wat misschien wel de grootste pest voor de mensheid is geweest: het erfelijke leiderschap. Binnen enkele generaties ging de mensheid gebukt onder allerlei tirannen, die een absolute alleenheerschappij over hun gebied hadden verworven. Ze gaven gunsten zoals het hen uitkwam, maar nog veel meer namen ze wat hen zo uitkwam. Ze beheersten het totale leven van wat ze hun onderdanen gingen noemen. Zelfs tot zaken van leven en dood aan toe.
 25. Het is dan ook zeer begrijpelijk dat in deze sombere periode van de menselijke ontwikkeling, met de herinnering aan het nomadische verleden nog relatief vers in het geheugen, de voorvaderlijke tijden alom werden verheerlijkt. Die gelukkige tijden waarin mensen binnen een stam nog als gelijken met elkaar omgingen. Toen er nog geen privé-bezit was en mensen het weinige dat zij vergaarden met elkaar deelden, in plaats van elkaar uit te buiten of voor kleinigheden de hersens in te slaan. Kortom, de mensen verlangden intens terug naar die verloren gegane 'communistic' tijden. Sindsdien is die hang naar dát 'communisme' altijd blijven bestaan!
 26. In vele godsdiensten wordt een aardsparadijs, of zelfs een hemel, altijd vereenzelvigd met een communistische gemeenschap. De droom om eens weer een communistische gemeenschap te laten herleven is dus niet, zoals neo-liberalen en neo-conservatieven ons willen doen geloven, tegen de menselijke natuur, maar juist een van de diepste hunkeringen in het menselijk wezen.
 27. Alle geloofsgemeenschappen die al op deze aarde willen leven zoals zij zich het leven na de dood voorstellen – in het bijzonder de kloostergemeenschappen – leven volgens streng communistische principes.
 28. Of een dergelijke maatschappijvorm ook in de praktijk van alle dag kan worden gerealiseerd en of de meerderheid van de bevolking – als puntje bij paaltje komt – überhaupt wel zo'n samenlevingsvorm wil, is een geheel andere zaak. Hoe het ook zij, de communistische levensvorm is en blijft in elk geval de basis van het gehele denken over een verloren paradijs.
 29. Om nu een verband te leggen tussen de veronderstelde paradijselijke onsterfelijkheid en de reële aardse sterfe-

- lijkheid, waren twee zaken van wezenlijk belang.
30. Allereerst moest er iets of iemand zijn die deze onsterfelijkheid weer ongedaan had gemaakt en daarnaast moest er ook een reden zijn wáárom die onsterfelijkheid was afgepakt.
 31. Sinds de oudste tijden waren de mensen al geconfronteerd met natuurverschijnselen die onmogelijk te bevatten, laat staan te verklaren, waren. Allereerst waren dat de hemellichamen, de zon en de maan voorop. Men nam waar dat zij regelmatige banen rond de aarde beschreven, waarbij de zon ontegenzeggelijk de grootste invloed van allen op de aarde had. Hij was de grote levensbrenger. Hij gaf licht en warmte. Hij liet de gewassen groeien en hun vruchten rijpen. Maar wat die hemellichamen nu werkelijk waren, waaruit zij bestonden, en wat maakte dat zij niet op de aarde vielen, bleef vele eeuwen lang een raadsel.
 32. Ook werd men op de aarde geconfronteerd met onzichtbare zaken, zoals de lucht. Dit verschijnsel was weliswaar onmisbaar om in leven te blijven maar kon net zo goed ook levensbedreigend zijn in bijvoorbeeld een alles vernietigende wervelstorm. Vuur, donder en bliksem, vulkaanuitbarstingen en aardbevingen, het ontstaan van allerlei ziektes, allemaal onbegrepen en onverklaarbare zaken. Het leven van de mens was één grote onbegrepen ongewisheid.
 33. Waar de mens iets niet begrijpt, zoekt hij naar een verklaring en als hij die verklaring niet kan vinden bedient hij zich desnoods van een schijnverklaring. Daarin verschilde de historische mens in niets van de moderne!
 34. In zijn ijver het onverklaarbare te verklaren, kwam de mens tot de gedachte dat er naast de wereld die hij kon waarnemen ook een onzichtbare, veel machtiger, wereld moest bestaan. In die onzichtbare wereld leefden machtige wezens die al het onverklaarbare op aarde en daarbuiten veroorzaakten.
 35. Hoe méér men niet begreep, hoe méér opperwezens men verzon. Er werd vanuit de onvrede met de bestaande situatie naar een verklaring gezocht voor de actuele toestand en men kwam daarbij uit bij een soort opperwezens, die alles wat bestaat gemaakt hadden en nog steeds bestieren. Het 'bestaan' van deze goden kwam dus voort uit een innerlijke menselijke behoefte.
 36. Vanuit dit bereikte punt theoretiseerde men vervolgens weer in de richting van zichzelf, waarbij men zichzelf trachtte te zien door de ogen van de zelf bedachte opperwezens.
 37. In de ogen van de toenmaals levende mensen waren die goden, of was die godheid, geen haar beter dan de vele aardse tirannen en heersers met evenveel geweld en willekeur over de gehele kosmos als hun aardse evenbeelden dat in hun rijkjes deden.

Wordt vervolgd

Mensbeelden in Zwolle

Dik Kruithof

Het museum De Fundatie in Zwolle heeft een tentoonstelling georganiseerd die *In Search of Meaning* heet en waar figuratieve moderne kunst te zien is met de menselijke figuur als onderwerp. Er wordt in de begeleidende teksten diep ingegaan op de ontwikkelingen in de wereld die geleid (zouden) hebben tot een wederopstanding van de figuratieve kunst, in tegenstelling tot de abstracte die tot de jaren tachtig overheersend zou zijn geweest. Ook worden er veel diepe bedoelingen en zoektochten waargenomen bij de kunstenaars waarvan werk is uitgekozen om deel uit te maken van deze tentoonstelling. Wat heeft het opgeleverd?

In elk geval een zeer gevarieerd overzicht van wat er tegenwoordig gemaakt wordt, waarbij duidelijk is dat het alle kanten op gaat. Van de eenvoudige houten beelden van Stephan Balkenhol, hier vetegenwoordigd

door een Paar dat, uit een gespleten douglas spar ontstaan, elkaar wel kan zien maar nooit meer zal bereiken tot de uitbundig dansende heks Cyan Kali van Folkert de Jong uit polyurethaan schuim. En van de drie uitgemergelde knalroze lichamen, bijna skeletten, die Endless vormen van Lin Tianmao tot het ingetogen Self (Kepler) van Johan Tanon. Overigens ook weer erg veel kunststof want dat lijkt wel een gemene deler geworden te zijn: steen en metaal zijn niet meer de belangrijkste grondstoffen voor de beeldenmaker, de meeste kunstenaars gebruiken nu veel verschillende materialen. Berlinde de Bruijckere noemt bij voorbeeld was, epoxy, ijzer, wol, katoen en hout als materiaal voor haar kussen met de van haar bekende menselijke figuur erop of erin.

Gevarieerd ook in formaat: Groot zijn de installaties in de prachtige nieuwe grote zaal zoals die van Heri Bono die zijn eigen hoofd in vijftienvoud in de schoolbanken terug brengt en ze zo nu en dan laat meeknikken of het raadselachtige bouwsel van Folkert de Jong dat bestaat uit styrofoam, purschuim, parels en metaal terwijl het balken lijken met menselijke

onderdelen. Het heet Operation Harmony maar het leek mij een pure verschrikking. Kleiner zijn de beelden beneden bij voorbeeld Alice II van Kiki Smith.

Vrolijk en ongecompliceerd is Romanticism & realism study 5 van Yue Min, bestaande uit vier uitbundige demonstranten van acryl op fiberglas (maar ze zien er bijna levensecht uit). Veel moeilijker maar indrukwekkend is het hoofdwerk van de tentoonstelling: Conversation Piece van Juan Munoz is wel van brons en bestaat uit vijf Munoz-vrouwen – dat zijn blinde vrouwen waarvan de het onderste gedeelte is opgegaan in een soort zitzak waar ze deel van zijn geworden. Drie van de vrouwen lijken in een heftig gesprek verward, twee willen weg maar worden door bronzen kabels op hun plek gehouden en erbij betrokken. Houding en gezichten zijn indrukwekkend weergegeven. De jong overleden Munoz (1953-2001) is jaren

Dik Kruithof
(Markelo, 1947)
is secretaris
van De Vrije
Gedachte

bezig geweest met dit idee; The last conversation piece staat in de beeldentuin van het Hirshhorn museum in Washington.

Het is een tentoonstelling als een zoekplaatje: op zoek naar wat al deze kunstenaars willen zeggen over de mens in deze tijd. Het opmerkelijke is dat het leidt tot meer contacten tussen bezoekers dan gewoon: van het uitwisselen van vragende blikken tot serieuze gesprekken bij Munoz over hoe mooi het is en wat de vrouwen willen. Willen ze meedoen of echt weg en houdt die kabel hen tegen.

Aan zo'n tentoonstelling gaat natuurlijk heel wat denkwerk vooraf. Het staat uitgebreid op http://www.museumdefundatie.nl/621-In_Search_of_Meaning. Ik geef hier een paar citaten:

"In 1979 brak in Iran de Islamitische Revolutie uit. ... Het optimistische vooruitgangsgeloof van het modernisme maakt plaats voor post-moderne twijfel, postseculiere spiritualiteit en Godsverlangen en dat is terug te zien in de kunst.... Het wegvallen van het geloof laat een leegte achter. Een mens is meer dan een rationeel wezen, hij heeft ook behoefte aan hoop en troost. Dit leidt tot een revival van spiritualiteit en religie. ... De 21 kunstenaars die in

de tentoonstelling en het begeleidende boek samenkomen, vormen een bont gezelschap met uiteenlopende culturele achtergronden. Van de cynisch realistische Minjun, de islamitische Riyas Komu en de mysticus Tahon tot de atheïstische Quinn".

Kijk, dan wordt het natuurlijk interessant wat die laatste bijdraagt. Marc Quinn heeft in Carbon Cycle de kringloop van de materie weergegeven in een bronzen hoofd waaruit takjes met bladeren groeien. En dan weer uit de inleiding: *"Kunstenaars stellen ethische en existentiële vragen in een tijd dat richtlijnen voor het leven ontbreken. Het individu moet zelf betekenis aan zijn leven geven en deze zoektocht naar zinvolle verbanden wordt weerspiegeld in de kunst, in het bijzonder in de mensfiguur. 'Het is concrete filosofie', aldus Marc Quinn (GB)."* De islamitische Riyas Komu heeft overigens een beeld van Sint Thomas bij Fort Cocchi gemaakt dat met ster en heiligenbeeld onschuldig aandoet.

Mensbeelden in globaal perspectief, de tweede (Nederlandse) titel van de tentoonstelling is wat hoogdravend en vind ik te hoog gegrepen. Wel is het een leuke tentoonstelling waar veel te zien is, die veel te denken geeft en waar je een goed beeld krijgt

van de variatie in de actuele kunstbeoefening.

Het is ook de moeite waard om deze figuratieve kunst – het herkenbare terug in de kunst – even te vergelijken met de veel kleinere tentoonstelling van het megarealisme van Tjalf Sparnaay.

In De Fundatie is Kunst in elk geval veelzijdig.

De werkelijkheid als nachtmerrie

Over de noodzaak van een radicale herziening van het economisch paradigma

Recensie van Egbert Tellegen, *Afscheid van het kapitalisme*.

Over de aarde en onze economische orde, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014, 145 pgs.

Floris van den Berg (foto zie pag. 24)

'Het lijkt me dat de stelling dat eindige voorraden zonder hergebruik niet oneindig gebruikt kunnen worden onweerlegbaar is.' Egbert Tellegen, p. 51.

'De reacties op de dubbele financiële en klimaatcrisis¹⁾ blijven gevangen in het gangbare, 'neoklassieke' economische denken en hebben niet tot een verandering van fundamentele uitgangspunten of 'paradigma' geleid,' zo stelt milieusocioloog Egbert Tellegen in zijn boek Afscheid van het kapitalisme (2014). 'Als we echt willen dat een rijk land als Nederland de bijdrage aan het wereldwijde

milieubehoud gaat leveren die ervan verwacht mag worden, dan moeten we de bestaande economische orde op de schop nemen.' (p. 58) Tellegen zoomt eerst uit. Hij begint zijn boek met een Big History perspectief op de aarde en de (bescheiden) plaats die de mens daarin inneemt. Het is goed om dat gezichtspunt van Big History in te nemen. Het bewustzijn dat de mens sinds de Industriële Revolutie een

ongekend grote impact heeft op het ecosysteem aarde is van cruciaal belang. In het boek staan zeven grafieken onder het kopje 'Steile curven'. Deze hockeystickcurven laten zien dat er sinds zo'n 150 jaar een fundamentele omslag is in de verhouding mens-milieu. De diagrammen zijn: 1) bevolking, 2) kolen- en oliegebruik, 3) productie van metalen, 4) waterverbruik, 5) oppervlakte met natuurlijke vegetatie versus landbouwgewassen, 6) afname van de biodiversiteit en 7) concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer. Na het bespreken van een hele waaier aan milieuproblemen vat Tellegen de crisis als volgt samen:

'Iemand kan de toestand van de aarde zoals die als gevolg van de mishandeling door de menselijke soort geworden is als een nachtmerrie be-

leven. Maar het is geen droom maar werkelijkheid.'

Tellegen koppelt Big History aan Local History, namelijk de geschiedenis van de ontdekking van het milieu, of de bewustwording van de milieu-problematiek en de maatregelen die in Nederland zijn genomen. 'Toen de gemeente Amsterdam het Naardermeer als vuilstortplaats in gebruik wilde nemen, kocht Natuurmonumenten het op en vestigde daar haar eerste natuurreservaat.' (p. 38-9). Tellegen wijst in zijn boek op het pijnlijke verschil tussen het stellen van 'Grenzen aan de groei' zoals de titel luidde van het Rapport van de Club van Rome uit 1972, en het nemen van concrete kleine milieumaatregelen. Het is het verschil tussen incrementele en fundamentele/radicale maatregelen:

'Milieuhygiëne bevorderen en grenzen aan de economische groei stellen, zijn wel zeer uiteenlopende ambities. Bij de eerste kun je een heel eind komen met zogenaamde end of pipe-maatregelen, waardoor uit de schoorstenen van fabrieken minder vervuiling in lucht en water terechtkomt. Bij het nastreven van de tweede ambitie moet je in feite de hele economische orde op de schop nemen. Bevorderen van milieuhygiëne is wel een zeer magere uitwerking van de milieuboodschap van niet alleen de Club van Rome, maar ook van andere uitingen over de ernst van de milieu-problematiek.' (p. 41)

'Bij alle op zichzelf waardevolle inspanningen om het milieu minder te belasten bleef de voortdurende groei van productie en consumptiegerichte economische groei buiten schot.' (p. 43)

Tellegen betoogt dat het probleem in het kapitalistische systeem, gebaseerd op continue groei, zelf zit. Er moet een alternatief economisch systeem komen, niet omdat mensen het zo graag willen, maar omdat de bestaande economische orde door een combinatie van groeifetisjisme en een kortetermijnhorizon zelfdestructief is. Het grote, morele probleem is, dat degenen die de lusten hebben, niet dezelfde zijn als degenen die de lasten dragen. Toekomstige generaties zadelen wij vooral op met de lasten – de negatieve milieu-impact – van

ons economisch systeem, terwijl wij de lusten hebben, zoals goedkope vliegtickets. 'Een toekomstbestendige economische orde dient gebaseerd te zijn op het inzicht dat de eindige aarde het, in het belang van toekomstige generaties, nodig maakt om inzicht in die eindigheid niet als randvoorwaarde maar als uitgangspunt van economische ontwikkeling te kiezen.' (p. 80).

Dat Tellegen een ingrijpende verandering van het economisch systeem voor ogen heeft blijkt uit een opmerking als deze: *'Voor een ondernemer bestaat er echter nu nog niet een stevig in de samenleving verankerde norm dat hetgeen hij levert om meer te verdienen niet de aarde ernstige schade mag berokkenen.'* (p. 111). In abstracto zal menig een zich in deze uitspraak kunnen vinden, maar wanneer er concrete invulling aan gegeven wordt zal, me dunkt, de animo snel slinken. Kan je volgens dat uitgangspunt werken bij een bedrijf als Shell? Het lijkt mij niet. Immers, een olie- en gasproducent als Shell berokkent de aarde ernstige schade (denk aan: oliewinning in Nigeria, teerzanden in Alaska etc.). Of neem een groot bedrijf als Friesland Campina dat zuivel levert met de methode van intensieve veehouderij. Immers, ontbossing in Zuid Amerika wordt voor een groot deel veroorzaakt door de verbouw van gewassen ten behoeve van de zuivelindustrie. Het aanpakken van en wijzigen van de bestaande economische orde zal grote consequenties hebben voor hoe wij ons leven leiden en, nog fundamenteeler, onze identiteit: in het huidige neoliberale paradigma wordt onze identiteit voor een groot deel bepaald door wat we kopen: wij zijn primair consument van goederen en veel van die goederen hebben wij niet eens nodig (zoals melk). *'In de toekomst zou een ondernemer moeten weigeren een product of dienst te leveren als dat, gegeven de omstandigheden van de consument, excessieve schade aan de aarde berokkent.'* (p. 111). Een serieus probleem voor Tellegen is het woord 'excessief'. Bedrijven zullen, met hulp van sluwe advocaten, in alle toonaarden ontkennen dat zij de aarde 'excessief' schade berokkenen.

In stelling 7 van de achter in het boek opgenomen 10 stellingen is Tellegen stellig: *'Het behouden of scheppen van werkgelegenheid behoort geen reden te zijn om producten te vervaardigen of diensten te verlenen die het milieu belasten.'* (p. 125). Ergo, exit Shell, exit Friesland Campina, exit visserijbedrijf Parlevliet & Van der Plas, exit Unilever, exit Air France/KLM, en exit BV Nederland²⁾ als geheel. Socioloog Tellegen ontpopt zich als een proponent van radicale oplossingen en een opponent van het zichzelf groen wassende systeem.

'Als de groei van het gebruik van de term 'sustainable' in Amerikaanse en Engelse teksten in het huidige tempo doorgaat, zal in 2036 die term gemiddeld een keer per pagina en in 2061 een keer per zin voorkomen. In 2109 zullen alle zinnen uitsluitend uit het herhaaldelijk gebruik van het woord 'sustainable' bestaan.' Tellegen ziet terecht in dat praten over duurzaamheid in de mode is, maar dat dit praten, net als mode, een lege bezigheid is die niet leidt tot enige vorm van duurzaamheid. Duurzaamheid is een mythe, een gevaarlijke mythe.

Tellegen wil zelf geen utopie schetsen of een concreet beeld van hoe de samenleving en de nieuwe groene economische orde eruit ziet. Wat hij wel wil is een 'richtinggevend ideaal' schetsen.

Tellegen besluit zijn betoog met een deugdedithiek, althans met de aanbeveling van een bepaalde deugd, namelijk zorgvuldigheid: *'Zorgvuldig handelen sluit zowel daadkrachtig, op zekerheid van kennis en ervaring gebaseerd, handelen in, als openheid voor veranderende inzichten.'*³⁾ (p. 124) Het lijkt mij een utopisch appèl.

-
1. Het is juister om te spreken over de milieucrisis die veel meer behelst dan de klimaatcrisis.
 2. De ecologische voetafdruk van Nederland is 3,6 aardbollen. Dat wil zeggen dat als alle wereldbewoners zouden leven als de gemiddelde Nederlander er 3,6 aardes nodig zijn.
 3. Een probleem met Tellegen's pleidooi voor zorgvuldigheid is dat het niet precies genoeg is. Veel mensen zullen ongetwijfeld van zichzelf vinden dat ze zorgvuldig handelen, maar dat hoeft geen garantie te zijn dat het dan ook duurzaam is.

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie de binnenkant van het voorblad)
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie de binnenkant van het voorblad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via de bekende adressen, of via info@devrijgedachte.nl.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
www.devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Bestuur en redactie wandelen in Nijmegen, 29 november 2014

Verlichtingsborrel Den Haag, 9 februari 2015

